

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Віталій СТЕПАНКОВ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

(З найдавніших часів до середини XVI ст.)

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ А4 СЕРЕДНЯ ОСВІТА
(ЗА ПРЕДМЕТНИМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ) ПРЕДМЕТНОЇ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ А4.03 СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ІСТОРІЯ
ТА ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА) ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ**

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Кам'янець-Подільський
2025

УДК 94(477)«.../15»(075.8)

ББК 63.3(4Укр)я73

С79

Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 12 від 25 вересня 2025 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Д. П. Ващук, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків та раннього нового часу Інституту історії України НАН України;

С. С. Калущий, кандидат історичних наук, завідувач науково-експозиційного відділу Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника;

О. А. Юга, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

СТЕПАНКОВ Віталій.

С79 Історія України (з найдавніших часів до середини XVI ст.): навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями) предметної спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) заочної форми навчання. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. 97 с.

Електронна версія посібника доступна за покликанням:

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9638>

Навчально-методичний посібник призначений для використання в освітньому процесі при вивченні здобувачами вищої освіти першої частини курсу вітчизняної історії – стародавньої та середньовічної історії України. Він містить загальну характеристику освітнього компоненту, тези лекцій, тематику семінарських занять та тем, винесених на самостійне опрацювання, перелік основних дат, пропонувані теми рефератів, варіанти модульної контрольної роботи, питання підсумкового іспиту, критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів, перелік рекомендованих джерел та літератури.

Видання розраховане насамперед на здобувачів вищої освіти, а також буде корисним вчителям, фаховим дослідникам та всім тим, хто цікавиться питаннями стародавньої та середньовічної історії України.

УДК 94(477)«.../15»(075.8)

ББК 63.3(4Укр)я73

© СТЕПАНКОВ Віталій, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ.....	5
ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ.....	11
ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	21
ТЕМИ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ	33
ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ДАТ	43
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	49
МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА.....	51
ПИТАННЯ ІСПИТУ	61
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ	64
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	78

ВСТУП

Освітній компонент «Історія України (з найдавніших часів до середини XVI ст.)» є ключовим у процесі формування у бакалаврів цілісної системи знань та умінь з історії України стародавнього часу та середньовічної епохи.

Здобувачі освіти у цій частині курсу історії України мають ознайомитися з тим, які у сучасній науці є варіанти концепцій викладу вітчизняної історії як гранднративу: національна, територіальна або часопросторова концепція (поліперспективна), цивілізаційна, антропоцентрична, мультиетнічна (поліетнічна), мультирегіональна, фронтирна, транснаціональна, парадигма «нової просторової історії», нелінійна, «гілляста», структурна історія.

Певна увага має бути приділена дискусіям навколо питання періодизації вітчизняної історії, вироблення принципів викладання історії України в закладах вищої освіти. Здобувачі освіти мають бути свідомі того, що немає безумовно єдиного канону в загальноісторичній, світовій періодизації, а її традиційні часові складові, зокрема, давня історія, середньовіччя, нова (модерна), новітня історії не можуть механічно переноситися в тих самих часових визначеннях на історію України.

Студенти також мають зрозуміти те, що стародавня та середньовічна історія України є не тільки відображенням минулого, але й вагомим чинником формування через інструментарій історичної пам'яті та історичної політики сучасних суспільних відносин, визначення рис суспільної, в першу чергу національної, ідентичності, фактором внутрішньої консолідації суспільства, формування зовнішніх уявлень про Україну.

Представлений навчально-методичний посібник спрямований на те, аби здобувачі освіти першого курсу бакалаврату мали чітке уявлення про форми роботи в процесі вивчення освітнього компоненту, а також мали під рукою систематизовану інформацію про суть та етапи освітньої діяльності.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ

Обсяг

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни
Семестр вивчення	1,2
Кількість кредитів ЄКТС	5,5
Загальний обсяг годин	165
Кількість годин навчальних занять	18
Лекційні заняття	12
Практичні заняття	-
Семінарські заняття	6
Лабораторні заняття	-
Самостійна та індивідуальна робота	147
Форма підсумкового контролю	екзамен

Статус дисципліни *освітній компонент професійної підготовки.*

Передумови для вивчення дисципліни – вивчається у першому та другому семестрах.

Програмні компетентності навчання

Інтегральна компетентність	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у галузі середньої освіти, що передбачає застосування теорій та методів педагогіки, психології, історії, методики викладання історії і громадянської освіти та характеризується комплексністю й невизначеністю умов організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.
Загальні компетентності	ЗК 1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. ЗК 4. Володіння основами української мови за професійним спрямуванням; вміння доступно і переконливо висловлювати власну думку, використовувати можливості мови для розкриття тем з історії та громадянської освіти; володіти техніками переконування; вести аргументовану полеміку на ЗК 8. Здатність зберігати і примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.
Спеціальні (фахові, предметні) компетентності	СК 3. Вміння активно слухати та спостерігати, брати відповідальність на себе, проявляти громадянську свідомість, соціальну активність та участь у житті громадянського суспільства, аналітично мислити, критично розуміти світ: політику, право, права людини, культуру, релігію, історію, масмедіа, економіку тощо. СК 9. Здатність до аналізу та синтезу джерел та наукових відомостей з історії України та краєзнавства для використання у практичній професійній діяльності. Володіння основами наукових досліджень у професійній діяльності.

Програмні результати навчання

- **ПРН 05.** Застосувати знання з історії України, спеціальних історичних дисциплін, основ наукових досліджень та інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій у професійній діяльності.
- **ПРН 22.** Демонструвати системні знання та практичні навички з дисциплін передбачених даною ОПП та навчальним планом.

Методи навчання: Словесні, наочні методи: лекція, розповідь, пояснення, бесіда, дискусія, диспут, мозкова атака, робота з першоджерелами, словниками, посібниками, дидактичними матеріалами та іншими джерелами інформації, робота з інтернетними публікаціями та матеріалами вебсайтів, створення й демонстрування презентацій; технології дистанційного навчання.

Засоби діагностики результатів навчання: опитування, тести, самостійна робота, модульна контрольна робота, зокрема із використанням модульного об'єктноорієнтованого динамічного навчального середовища MOODLE, презентації результатів виконаних завдань та досліджень, студентські презентації та виступи на наукових заходах.

Програма навчальної дисципліни

Заочна форма здобуття вищої освіти

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	денна форма			
	усього	у тому числі		
		лекції	семінарські заняття	самостійна та індивідуальна навчально- дослідна робота
Модуль 1 (перший семестр) Стародавня історія та доба Русі-України				
Тема 1. Давня та середньовічна історія України, як складова частина курсу «Історія України»	4			4
Тема 2. Палеоліт та мезоліт на території України	2			2
Тема 3. Неоліт та неолітична революція	2			2
Тема 4. Мідно-кам'яна доба. Трипільська культура	6		2	4

Тема 5. Бронзова доба на території України	2			2
Тема 6. Кочовики за Раннього залізного віку	4			4
Тема 7. Античні міста-держави у Північному Причорномор'ї	6	2		4
Тема 8. Початки слов'янства та Велике розселення слов'ян	4			4
Тема 9. Зародження державності у стародавніх праукраїнців. Версії походження слова «Русь».	5	2		3
Тема 10. Правління перших Рюриковичів	4			4
Тема 11. Князювання Святослава Хороброго та його наслідки	2			2
Тема 12. Правління Володимира Великого. Хрещення Русі-України	6	2		4
Тема 13. Внутрішня та зовнішня політика Ярослава Мудрого	6		2	4
Тема 14. Правління Ярославичів.	4			4
Тема 15. Епоха Володимира Мономаха: змагання тенденцій сепаратизму і централізації	4			4
Тема 16. Україна-Русь в епоху розробленості (30-ті рр. XII – початок XIII ст.)	7	2		5
Тема 17. Суспільно-політичний та економічний розвиток Русі-України у IX-XII ст.	6			6
Тема 18. Культура Русі-України у IX-XII ст.	4			4
Разом за перший семестр	75	8	4	63

Модуль 2 (другий семестр) Королівство Руське. Україна у складі іноземних держав (XIV – перша половина XVI ст.)				
Тема 1. Політичні процеси у Волинському та Галицькому князівствах. Князювання Романа Мстиславича	4			4
Тема 2. Доба «смутного часу» та початок правління Данила Романовича	2			2
Тема 3. Монгольська навала на Русь. Золота Орда	4			4
Тема 4. Внутрішня та зовнішня політика Данила Романовича	6		2	4
Тема 5. Правління Лева Даниловича та Юрія І Львовича.	4			4
Тема 6. Криза держави Романовичів у 20-40-х рр. XIV ст.	4			4
Тема 7. Боротьба за спадщину Романовичів сусідніх держав	2			2
Тема 8. Політична система, соціально-економічний та освітньо-культурний розвиток в XIII ст.	6			6
Тема 9. Активізація експансії Литви та українських землях у II половині XIV ст.	6			6
Тема 10. Змагання Литви та Польщі за українські землі. Їх унії наприкінці XIV ст. – на початку XV ст.	8	2		6
Тема 11. Спроба утворення Великого князівства Руського та її крах	4			4

Тема 12. Закарпаття і Північна Буковина в XIV – першій половині XVI ст.	6			6
Тема 13. Початок московської експансії на українські землі	4			4
Тема 14. Утворення та становлення Кримського ханства	8			8
Тема 15. Соціально-економічне життя на українських землях в XIV – першій половині XVI ст.	10	2		8
Тема 16. Культурно-духовне життя на українських землях в XIV – першій половині XVI ст.	6			6
Тема 17. Початки українського козацтва	6			6
Разом за другий семестр	90	4	2	84
Разом годин	165	12	6	147

Форми поточного та підсумкового контролю

Поточний контроль проводиться з метою перевірки рівня підготовки здобувачів вищої освіти за визначеною темою; забезпечення зворотного зв'язку між викладачем та здобувачами вищої освіти, управління навчальною мотивацією здобувачів. Поточний контроль проводиться у формі усного опитування, письмового експрес-контролю, виступів здобувачів при обговоренні питань практичного заняття, виконанні аналітичних завдань. Форма модульного контролю: модульна контрольна робота. Формою підсумкового контролю є екзамен.

Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна

Використовуються мультимедійна лекційна аудиторія, мультимедійний проєктор, екран для проєктора, ноутбук або персональний комп'ютер, мережа Інтернет, модульне об'єктно-орієнтоване динамічне середовище MOODLE, конференції у Google Meet.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

Тема.

АНТИЧНІ МІСТА-ДЕРЖАВИ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

Заснування античних міст-колоній у Північному Причорномор'ї та Криму. VIII-VI ст. до н.е. – Велика грецька колонізація (заселення та господарське освоєння незайманих територій). Заснування вихідцями з грецького міста Мілет першої колонії Борисфеніда в гилі Дніпра біля сучасного Очакова. Міста-колонії: Тіра – у гирлі Дністра; Ольвія – біля гирла Південного Бугу; Херсонес – у Криму поблизу сучасного Севастополя; Пантікапей – у Криму біля сучасної Керчі; Боспорське царство – на Керченському півострові Криму та на Таманському півострові, Східне Приазов'я, пониззя Кубані, дельта Дону.

Причини еміграції греків з батьківщини: соціально-економічні (перенаселення і нестача землі на батьківщині, бідність, пошук джерел сировини та ринків збуту товарів). Суспільний лад колоній: рабовласницька демократія (найвища влада – Народні збори вільних громадян; обрані службовці – архонти, стратеги; але були й безправні раби з негреків). Карбували монету, кожне місто свою. Центральна площа міста – агора, святилище – теменос, місце громадських споруд – акрополь.

Міста (поліси) розвивалися здебільшого окремо, за винятком виникнення близько 480 р. до н.е. Боспорського царства. Це було об'єднання понад 20 міст на чолі з Пантікапеем, державу очолювали царі). Причина об'єднання – налагодження спільної оборони від скіфів. Боспорська держава постачала зерно в самі Афіни. У 107 р. до н.е. пережила повстання рабів на чолі з Савмаком, який проголосив себе царем, але повстання придушили. I ст. до н.е. – III ст. н.е. – залежність полісів та Боспору від Римської імперії.

Господарство колоністів – землеробство, садівництво, виноградарство. Кожне місто мало сільськогосподарську округу – хору. Торгівля зерном та вином. Розвинуте ювелірне мистецтво (виконували замовлення

скіфських царів). Духовне життя: греки були язичниками (культ олімпійських богів, найбільш шанованим у колоністів був Аполлон).

У 70-х рр. IV ст. н.е. більшість грецьких міст-колоній та Боспорська держава були зруйновані навалою гунів. Вціліли Херсонес та Пантікапей, які стали частиною Візантійської імперії.

Наслідки грецької колонізації: перші міста на території України (кам'яні будівлі, бруковані дороги, водогони, каналізація); демократичний устрій сприяв українській державотворчій традиції; передача місцевому населенню прогресивних технологій землеробства та ремесла, залучення його до товарно-грошових відносин; поширення найпередовішої на той час античної культури. Значення: прискорення темпів історичного розвитку місцевого населення та цивілізаційна орієнтація на подальший період.

Тема.

ЗАРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ У СТАРОДАВНІХ ПРАУКРАЇНЦІВ. ВЕРСІЇ ПОХОДЖЕННЯ СЛОВА «РУСЬ»

Розселення праукраїнських (слов'янських) племінних союзів. Племінний союз – об'єднання племен на основі близької культури і побуту для оборони проти ворога та походів. VII ст. – Дулібський племінний союз на Волині (країна Валіняну). Дуліби воювали з аварами.

Розселення 14 праукраїнських (слов'янських) племінних союзів у VIII-IX ст. Сім з них розселилися на території сучасної України (карта): поляни (Середня течія Дніпра); деревляни (правий берег Дніпра у басейні Тетерева до Прип'яті); волиняни (Дуліби, Бужани) (Волинь); білі хорвати (Карпати); уличі (між Дністром і Дніпром); тиверці (між Дністром та Прутом); сіверяни (лівий берег Дніпра, у басейні Десни та Сейму).

Утворення Русі-України. Руська земля. Теорії походження назви «Русь» – варязька (норманська) та автохтонна (місцева). Важливішою є друга, у середній течії Дніпра є ріки з таким коренем назви: Рось, Росава, Роставиця. Тому – Русь-Україна.

У V-VI ст. заснування Києва – легенда про прихід Кия, Щека, Хорива та сестри Либідь. Місто стало центром племені полян. Довгий час поляни

платили данину Хозарському каганату (держава тюркомовного племені хозар на території Північного Кавказу, Поволжжя та Приазов'я). Боротьба проти цього згуртувала полянський племінний союз.

Передумови утворення держави: розклад родово-общинного ладу, початок соціальної (класової) диференціації – виокремлюється заможна племінна верхівка, в руках якої зосереджується влада. Її очолює князь (воєначальник племені, племінного союзу, а потім – верховний володар державного утворення). Князі з династії Києвичів стали об'єднувати навколо Києва східнослов'янські землі. Територіальним ядром стало Середнє Подніпров'я, де проживали поляни, деревляни, сіверяни. Таким чином на рубежі VIII-IX ст. постає держава Русь-Україна (радянська назва – Київська Русь). Під назвою Куявія була одним з трьох центрів державних об'єднань східних слов'ян. Інші два – Славія (племена словен – Новгород), Артанія (північно-східні племена, або Приазов'я). Русь взаємодіяла (війни, торгівля) з Хозарським каганатом на сході, Візантійською імперією на півдні, Скандинавськими конунгами (варягами) на півночі, західними слов'янами.

Внутрішньо- та зовнішньополітична діяльність перших київських князів. Аскольд (до 860-882) (можливо його співправителем був Дір). Поляни звільнилися від хозарської данини. 860 – вдалий морський похід руського війська на столицю Візантії – Константинополь (Царгород) (карта). Таким чином Русь вийшла на міжнародну арену, уклала вигідний торговельний договір з візантійцями (інші назви – греки, ромеї). Аскольд хрестився й здійснив першу спробу запровадити Християнство (монотеїстична релігія з вірою в Ісуса Христа як втілення і прояв Бога заради спасіння всього людства і настанови в істині).

Тема.

ПРАВЛІННЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО. ХРЕЩЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ

977 – уособиця (чвара, сварка) між синами Святослава Хороброго. Конфлікт між Ярополком та Олегом, смерть Олега. У формі справедливої помсти Володимир найняв варягів, прийшов із Новгороду, в бою під Любечем переміг Ярополка, який теж гине.

Володимир Великий (980-1015). 981 – приєднав землі племен волинян та хорватів, чим завершив об'єднання східнослов'янських племен. Відвоював у Польщі західні території (червенські міста – Перемишль, Шеполь, Червен, Белз), заснував місто Володимир (Волинський). Русь стала за площею найбільшою у Європі. Відносини з Чехією, Угорщиною, Польщею, Німецькою імперією, Римом. Боротьба з печенігами, початок спорудження оборонних «Змієвих валів» на південних рубежах, замінив у війську варязьких дружинників на слов'янських.

Передумови запровадження християнства: Володимир прагнув централізувати та консолідувати державу та зміцнити одноосібну владу київського князя. 980 провів релігійну реформу – створення єдиного язичницького культу ідолів (кумирів) на чолі з Перуном з капищем у Києві. Цього виявилось недостатньо для ідеологічної і культурної єдності. Володимир вибирав між монотеїстичними релігіями, з якими контактували русичі: християнство (з Візантії), іудаїзм (з Хозарії), іслам (від арабів).

988 – хрещення Володимира під час походу на візантійський Херсонес (Корсунь), одруження із візантійською царівною Анною, отримання царських відзнак й подальше хрещення Русі (примусове хрещення киян у Дніпрі, скинення у воду Перуна). Кілька століть тривала боротьба влади і церкви з язичництвом, воно не ліквідувалося цілком, а увійшло у християнство (релігійний синтез, свідченням чого є свято Купала, колядки тощо).

Історичне значення християнства як державної релігії – входження Русі як повноцінного члена у коло тогочасних цивілізованих європейських держав, прилучення її до традицій античного світу.

У 988 також провів адміністративну реформу – усунув від влади всіх місцевих князів і поділив Русь між дванадцятьма своїми синами, внаслідок

чого – заміна родоплемінного устрою на адміністративно-територіальний. Кожен з його синів мав свій уділ (удільна система). Започатковувалися ієрархічні відносини між князями, що виражалися через феодалну систему тогочасного суспільства (феод – ділянка землі, феодал – власник землі). Старші князі були сюзеренами (вищими феодалами), молодші князі, які їм підпорядковувалися – васалами (нижчі феодали). Складається система васалітету-сюзеренітету, яка функціонувала надалі.

Карбував власну монету з гербом «тризубом» (златники і срібники). Спорудив 989 першу кам'яну Десятинну (надав 1/10 своїх прибутків на будівництво) церкву Пресвятої Богородиці. Відкриття першої школи для дітей знаті, розширення території Києва (місто Володимира). Прийняв закон «Устав земляний» – для захист прав феодалів.

Тема.

УКРАЇНА-РУСЬ В ЕПОХУ РОЗРОБЛЕНOSTІ (30-ті рр. XII – початок XIII ст.)

З 30-х рр. XII ст. – період постійних усобиць і роздробленості Русі (єдина держава розпадається спочатку на великі, політично самостійні удільні князівства, а ті, в свою чергу – на ще дрібніші).

Головна причина – недотримання чіткого, загальновизнаного правила успадкування престолу. Іншими факторами були: слабкість центральної влади, великі простори, поліетнічне населення, різний рівень політичного, господарського та культурного розвитку окремих частин держави. Князівські роди розросталися, між їх представниками виникали суперечки за кращі володіння. На практиці діяв не заповіт Ярослава, чи правило Любецького снему, а право сильного – хто збирав могутніше військо та союзників, той був найголовнішим претендентом на стіл.

Великими удільними князівствами на території України були:

Київське (правий берег Середнього Подніпров'я, міста Вишгород, Білгород, Василів, Юр'їв, Канів). Князівство було спільною спадщиною роду Рюриковичів, що штовхало різних князів до здобуття столу у Києві. Упродовж 1146-1246 – 24 князі 46 разів займали київський стіл. Військові дії

завдавали шкоди місту. Тому – послаблення політичної ролі Києва як центру Русі та впливовості великого князя. Але залишалася важливою його символічна роль слави, могутності, духовного центру. 1169 – жахливий погром Києва коаліцією князів та половців на чолі із північним суздальським князем Андрієм Боголюбським. У II половині XII ст. – дуумвірат (співправління двох осіб) Святослава Всеволодовича та Рюрика Ростиславовича (піднесення Київської землі, успішна боротьба з половцями).

Чернігівське (найбільше удільне князівство – землі сіверян, радимичів (сучасна Білорусь), в'ятичів, муроми (середньоросійська височина), Тмутаракань, міста Любеч, Курськ, Путивль, Трубчевськ, Козельськ). Чернігівські князі гілки Ольговичів постійно прагнули оволодіти київським столом, для отримання військової допомоги навіть укладали шлюби з половецькими ханами. За ухвалою Любецького снему з Чернігівського виокремилося Новгород-Сіверське князівство. 1185 – похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців. Поразка русичів на р. Каялі, полон Ігоря (про похід розповідає «Слово о полку Ігоревім», створене 1187).

Переславське (лівий берег Середнього Подніпров'я, межувало на сході і півдні зі степом, міста-фортеці Посульської лінії оборони від половців Остер, Баруч, Прилуки, Лубни, Жовнин). Було під впливом Києва, князювання гілки Мономаховичів, яка постійно суперничала з Ольговичами. 1187 – перша згадка в літописі слова «Україна» під час опису смерті переяславського князя Володимира Глібовича.

Галицьке (сучасна Галичина, середня та нижня течія Дністра й Пруту, міста Перемишль, Тереховля, Звенигород, Бакота). Володимирко Володаревич у 1141 об'єднує галицькі землі, робить столицею Галич. Воював за стіл з Іваном Ростиславовичем (Берладником), який перебував у Берладі – територія пониззя Дністра та Дунаю, де в умовах вольниці проживали бродники (переселенці з різних регіонів Русі, які вміли постояти за свою свободу зі зброєю в руках). Бродників деякі дослідники називають попередниками козаків. Ярослав Осмомисл (1153-1187) – князь періоду розквіту Галицького князівства, прізвисько походить від його мудрості (мав вісім розумів). Переміг Берладника, запобігав нападам половців, сприяв містам, порозумівся з угорцями і поляками. У середині 80-х XII – найвпливовіший князь Русі, до нього звертається автор «Слова

о полку Ігоревім» (1189 літопис згадує Україну Галицьку). Заснував галицьке єпископство. Боровся з боярством, яке прагнуло обмежити його владу (бояри спалили як відьму його кохану жінку Анастасію).

Волинське (на Волині та частина сучасної Білорусі, міста Володимир, Луцьк, Белз, Берестя, Вигошів). Місцеву династію започаткував внук Мономаха Ізяслав Мстиславич. Князівство вело постійну боротьбу з Галицьким за вплив у регіоні.

Тема.

ЗМАГАННЯ ЛИТВИ ТА ПОЛЬЩІ ЗА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ. ЇХ УНІЇ НАПРИКІНЦІ XIV ст. – НА ПОЧАТКУ XV ст.

1352 польсько-угорські війська оточили Белз, його обороні допомагав волинський князь Любарт-Дмитро. Результат війни – договір 1355: за Польщею – Галичина, за Литвою – Волинь. 1370-1387 – угорське володарювання у Галичині (намісник Володислав Опольський).

1385 – Кревська унія. Союз Литви й Польщі через шлюб князя Ягайла Ольгердовича та королеви Ядвіги, похрещення в католицизм язичницької литовської знаті. Ягайло став королем, у хрещенні став Володиславом. Але інший литовський князь Вітовт не хотів коритися унії, тому – протистояння, але зрештою була укладена Острівська угода й Вітовт став окремим Великим князем Литовським (1392-1430). Здійснив першу ліквідацію удільності князівств (1393 – Подільського, 1394 – Київського). 1399 – поразка Вітовта від монголів на р. Ворскла, ослаблення його могутності. Але це лише призупинило звільнення українських земель від монголів, хан Тохтамиш ярликом передав їх Литві. 1420-ті – приєднання литовцями узбережжя Чорного моря, заснування Хаджибею (на місці Одеси).

1387 – остаточне приєднання Галичини до Польщі. Боротьба Литви й Польщі за володіння Поділлям. 1430-1434 – останній етап протистояння. Результат – поділ (по р. Мурафі) на Західне Поділля (до Польщі) та Східне (до Литви). На території Східної Галичини поляки створили Руське воєводство (центр – Львів), Холмщини й Підляшшя – Белзьке воєводство (Белз), Західного Поділля – Подільське воєводство (Кам'янець) (кар-

та). Проведення політики полонізації (пільги полякам та німцям, окатоличення боярства й міщан, польські закони та мова у діловодстві, поширення кріпацтва).

Литовці, на відміну від поляків, утверджувалися на українських землях через шлюби з руською знаттю, прийняття православ'я, запозичення руської мови як державної, звичаїв, адміністрації, судочинства, шанобливе ставлення до місцевих традицій (старого не рушимо, нового не вводимо). У Великому Князівстві Литовському (ВКЛ) було 90% руського населення (білоруські та українські території). Після Кревської унії – поступовий перехід внутрішньої політики литовців до польського зразка.

1401 – Віленська унія (залежність Литви від Польщі). Спільна боротьба проти Тевтонського Ордену. Свідченням об'єднання перед спільною небезпекою стала Грюнвальдська битва (1410) – перемога польсько-литовського-руського війська над німецькими рицарями-хрестоносцями. 1413 – Городельська унія (визнання політичної самостійності ВКЛ, але католикам надали перевагу над православними).

Тема.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.

На чолі соціальної піраміди – великий князь та удільні князі. До складу дорадчої великокнязівської ради входили також магнати (великі землевласники). На час відсутності князя вона ставала вищим органом – панирада. У XIV – XVI йде процес зближення родової знаті з військовослужилим станом, яким надаються соціальні, економічні привілеї та політичні права. Представник цього нового стану – шляхтич. З шляхти формуються станово-представницькі органи при князеві (сейми та місцеві сеймики).

Впливовим був князівський рід Острозьких. Нижчі групи шляхти: пани (власна вотчинна земля); лицарі-бояри (маєтки, надані великим князем за службу); зем'яни (бідніша група, яка користувалася землею за умови військової служби у більш заможної шляхти).

Селяни (близько 80% населення) жили громадами, на чолі – отаман (або війт). Копний суд (суд сільських зборів – копи). Селяни були схожі

(вільні) та непохожі (залежні). Інші категорії: данники (данина натурою), тяглі (відпрацьовували зі своєю худобою), челядь, слуги (працювали в господарстві шляхтича). Відбувався інтенсивний процес обезземелення та закріпачення селян (прикріплення до шляхтича-господаря з цілковитою залежністю від нього). Вони стали відбувати Панщину (відробіток на шляхтича зі своєю худобою та реманентом). На початку XV – панщина була 14 днів на рік, а наприкінці XV – 104 дні. Поширення кріпацтва відбувалося із заходу на схід (з територій, підвладних Польщі поступово у литовські володіння). 1435 – дозвіл у Галичині переходів селян лише в різдвяний період; 1447 – привілей для шляхти – наказ не приймати селян-утікачів, розшукувати їх та віддавати власникам (фактичне кріпацтво). 1557 – Устава на Волоки – перемірювання землі, створення однакових ділянок – волок (19,5 га). Одна волока – на селянське дворище. 3 волоки визначалася повинність – 2-3 дні панщини в тиждень – узаконене запровадження кріпацтва у Великому князівстві Литовському.

Збірники законів – Литовські статuti (три редакції – 1529, 1566, 1588). Перший поважав права селян, другий – обмежував, третій – узаконював кріпацтво. Статут 1566 урівняв в правах боярство-шляхту з князівсько-магнатською аристократією, увів виборні суди, систему повітових сеймиків.

Шляхтичі-землевласники створювали фільварки – велике багатогалузеве господарство, засноване на кріпацькій праці, орієнтоване на продаж частини виготовленої продукції (особливо зерна, худоби) на зовнішніх ринках. Особливим попитом с/г продукція користувалася у Європі, її вивозили через балтійські порти.

За прикладом європейських держав (вперше у німецькому Магдебурзі) великим та важливим містам стали надавати Магдебурзьке право (міське самоврядування). Вперше 1339 надано Сяноку, 1356 – Львову, 1374 – Кам'янцю-Подільському, 1494 – Києву (тобто поширення із заходу на схід). магістрат – колегіальний (тобто колективний) орган управління у містах з магдебурзьким правом (засідав у ратуші). Цивільними справами займалася рада (бурмистр), а кримінальними – лава (війт).

У цих містах утворювалися цехи – корпорації (професійні об'єднання) ремісників певної спеціальності, які об'єднувалися задля узгодження про-

цесу виробництва, забезпечення сировиною, збуту та контролю якості продукції. Мали чіткі жорсткі правила поведінки та роботи своїх членів – статуту. Ієрархія у цехах: голова цеху (цехмістр) – майстри – підмайстри. Щоб стати майстром підмайстр мав довгі роки вчитися й виготовити свій шедевр (ідеальний виріб), власним коштом організувати бенкет для членів цеху. Позацехові майстри – партачі. Стани міщан: патриціат (заможні – купці, лихварі); поспільство (майстри, дрібні торгівці); міські низи (підмайстри, партачі, наймити); але всі вони були вільними. Міський грошовий податок – чинш. Ділянки міст і передмість, заселених шляхетськими підданими – юридики. У містах були торгівельні ярмарки.

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема.

МІДНО-КАМ'ЯНА ДОБА. ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА

(2 год.)

План

1. Основні характеристики енеоліту.
2. Середньостогівська археологічна культура.
3. Відкриття Трипільської культури. Господарство трипільців.
4. Суспільний лад і духовний світ носіїв Трипільської культури.

Література

Основна

1. Баженов О.Л. Історія первісного суспільства: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти історичного факультету денної форми навчання. 2-е видання, доп. і перероблене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 270 с.
2. Бунятян К.П. Давнє населення України: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 228 с.
3. Винокур І., Телегін Д. Археологія України: навч. посібник. Тернопіль, 2008. 498 с.
4. Винокур І.С., Трубочанінов С.В. Давня і середньовічна історія України. Київ: Вища школа, 1996. 315 с.
5. Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. 2-е вид. Київ: Академперіодика, 2003. 184 с.
6. Відейко М.Ю. Трипільські протоміста. Історія досліджень. Київ, 2002. 144 с.
7. Відейко М.Ю. Шляхами трипільського світу. Київ: Наш час, 2007. 296 с.
8. Давня історія України: в 3-х томах / голова ред. кол. П.П. Толочко. Київ: Наукова думка, 1997. Том 1: Первісне суспільство / відп. ред. В.Н. Станко. 560 с.
9. Литвин В. Історія України: підручник / відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 991 с.
10. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах). Київ: Видавничий дім «Альтернатива», 2003. Том 1. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. 863 с.
11. Залізняка Л. Нариси стародавньої історії України. Київ: Абрис, 1994. 254 с.
12. Залізняка Л. Первісна історія України. Київ, 1999. 264 с.
13. Мицик Ю.А., Бажан О.Г. Від трипільців до кіборгів: Коротка історія України. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2020. 688 с.

14. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. Київ: Либідь, 1995. Т. 1: До середини XVII століття. 3-тє вид. 588 с.
15. Свідерський Ю.Ю., Окаринський В.М. Курс лекцій з історії України. У двох частинах. Частина I. Від найдавніших часів до останньої чверті XVII ст. Пробне видання. Тернопіль, 2010. 400 с.
16. Україна крізь віки: в 15 т. / ред. В.А. Смолій; НАН України, Ін-т археол. України, Ін-т історії України. Київ: Альтернативи, 1998-2000. Т. 1. На світанку історії / К. Бунатян, В. Мурзін, О. Симоненко. 336 с.

Додаткова

1. Гершкович Я.П., Гречко Д.С. (ред.). Археологія України за роки Незалежності. Київ: ІА НАН України, 2022. 448 с.
2. Левінзон Є.Ю. Дослідження трипільських пам'яток Подільської губернії в дореволюційний період. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2018. Т. 2. С. 196-213.
3. Левінзон Є. Штрихи до археологічної карти околиць Кам'янця-Подільського (пам'ятки Кукутень-Трипілля). *Археологія & Фортифікація України*: збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції / [редкол.: О.О. Заремба (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., 2019. С. 37-44.
4. Шмаглій М.М. Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. Київ, 2001. 129 с.
5. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 1997. 380 с.

Методичні поради

У **першому питанні** рекомендується зосередитися на наступних моментах: хронологічні рамки енеоліту; початки використання міді як матеріалу виготовлення знарядь праці; порівняльна характеристика каменю і міді в організації праці людини. Необхідно відзначити появу нових конструктивних елементів (цвяхів, заклепок, дроту), нових способів обробки деревини, каменю, шкіри, виділення перших спеціалізованих ремісників, які жили за рахунок общини, активізацію міжплемінного обміну. Мідні вироби стали речами престижу, засобом обміну та знаком соціального статусу. Слід підкреслити, що в цей час відтворювальне господарство вже переважає над привласнюючим, розвиваються землеробські культури, а також простежується розмежування двох господарських світів – землеробів і скотарів, кожен з яких мав власний усталений спосіб життя та порядок господарювання, що позначилися на духовній культурі, ідеології, формах соціальних від-

носин та власності. Варто зупинитися на дискусійному питанні, чи в цей час населення на території України вже знало й використовувало колесо.

Друге питання передбачає характеристику енеолітичної Середньостогівської культури. Можна використовувати таку структуру: датування, хто відкрив і досліджував культуру; пояснення назви, локалізація. Господарство середньостогівців – скотарство (тваринництво). Варто викласти аргументи та сумніви науковців щодо того, що представники Середньостогівської культури першими в Європі приручили коня. Характерна ознака носіїв – використання високогорлих гостродонних посудин з гребінцевим, шнуровим та іншим орнаментом. Зооморфна духовна культура: ліпили статуетки людини, фігурки кабана, риби тощо. Поховальний обряд – тілопокладення померлого на спині з підігнутими ногами, пофарбованим червоною вохрою.

Третє питання присвячене славнозвісній Трипільській культурі (інша назва – культура мальованої кераміки). Варто розпочати з фактологічної енциклопедичної інформації: хто, де і коли відкрив культуру; головна зовнішня ознака; ареал поширення; статистика кількості пам'яток. Носії культури будували великі, але неукріплені поселення (протоміста), з розташуванням будівель концентричними колами навколо центральної площі. Зводилися двоповерхові будинки. Необхідно підкреслити, що основою господарського життя трипільців було перелогове землеробство (використання ділянок доти, доки не вичерпувалася їх родючість, з переходом на іншу). Землю обробляли спершу мотикою, а згодом ралом. Провідним матеріалом у побуті стала глина. Трипільський посуд демонструє технологічну досконалість, розмаїття форм і призначень, а також естетичність оздоблення.

У четвертому питанні обов'язково треба відзначити, що у трипільців відбувся перехід від матріархального родового ладу до патріархату (перевага влади чоловіка). Парні сім'ї об'єднувалися в громади, пізніше – у племена (об'єднання родів) та племінні союзи. Відбувається соціальне розшарування на племінну верхівку, племінну аристократію та рядових членів громад, про що свідчить поховальний інвентар. Необхідно наголосити, що для духовного світогляду трипільців було характерним поклоніння явищам природи, культ жінки як богині родючості і урожаю, про що свідчать чисельні глиняні жіночі фігурки. Трапляються і статуетки птахів, ліпні моделі жител і транспортних засобів. На пізньому етапі розвитку культури виникла монументальна скульптура. Які Ви знаєте аргументи та контраргументи щодо версії праукраїнського характеру трипільської культури?

Тема.
ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЯРОСЛАВА МУДРОГО

(2 год.)

План

1. Міжусобиці синів Володимира. Прихід до влади Ярослава Мудрого.
2. Внутрішньополітичні заходи князя. Законотворча діяльність.
3. Зовнішньополітичний курс Ярослава Мудрого. Шлюбна дипломатія.
4. Церковне життя та освітньо-культурний розвиток Русі в роки правління Ярослава.

Джерела

1. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / За ред. А. Коцура, Н. Терес. Київ, 2008. 1100 с.
2. Історія України: Документи. Матеріали: посібник / уклад., комент. В.Ю. Короля. Київ, 2001. 448 с.
3. Історія України: хрестоматія / упоряд. В.М. Литвин; відп. ред. В.А. Смолій; НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 1056 с.
4. Літопис Руський. За Іпатським списком / переклад Л.Є. Махновця. Київ: Дніпро, 1989. 590 с.
5. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В.В. Яременка. Київ: Рад. письменник, 1990. 558 с.
6. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. / голова редкол., наук. ред. Т. Гунчак. Київ: Дніпро, 2001. Т. 1: X-XV ст. / упоряд. і прим. О. Сліпушко; ред. Ю. Косенко; передм. О. Сліпушко, В. Яременко. 632 с; Т. 2, кн. 1: XVI ст. / упоряд., передм., прим. В. Шевчука, ред. тому С. Коба. 556 с.

Література

Основна

1. Бойко О.Д. Підручник. Історія України. 7-е вид. Київ: Академія, 2021. 640 с.
2. Історія цивілізації. Україна. Том 2. Від Русі до Галицького князівства (900-1256) / упоряд. О. Черненко. Харків: Фоліо, 2021. 1139 с.
3. Литвин В. Історія України: підручник / відп. ред. В. Смолій; НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 991 с.
4. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах). Том 1. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. Видавничий дім «Альтернатива». Київ, 2003. 863 с.

5. Мицик Ю.А., Бажан О.Г. Від трипільців до кіборгів: Коротка історія України. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2020. 688 с.
6. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. Київ: Либідь, 1995. Т. 1: До середини XVII століття. 3-є вид. 588 с.
7. Свідерський Ю.Ю., Окаринський В.М. Курс лекцій з історії України. У двох частинах. Частина I. Від найдавніших часів до останньої чверті XVII ст. Пробне видання. Тернопіль, 2010. 400 с.
8. Україна крізь віки: в 15 т. / ред. В.А. Смолій; НАН України; Ін-т археол. України, Ін-т історії України. Київ: Альтернативи, 1998-2000. Т. 4: Київська Русь / П.П. Толочко, О.П. Толочко. 352 с.

Додаткова

1. Баженов О. Княгиня Ірина-Інгігерда в русько-скандинавських відносинах та історії православної церкви часів правління Ярослава Мудрого. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи* : збірник наукових праць (ПІКЦСЕ) / [редкол.: В.С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. Вип. 4. С. 22-30.
2. Бубенок О. Етнічний склад осілого населення причорноморських степів наприкінці X – початку XIII ст. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. Київ, 2002. Вип. 2. С. 14-37.
3. Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. Т. 2. XI-XIII вік. Київ: Наук. думка 1992. 640 с.
4. Войтович Л. Княжа доба на Русі (837-1492). Т. I: Становлення імперії Русь (837-1054). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. 590 с.
5. Гуржій О.І., Реєнт О.П. Славетна Україна. Битви та повстання від княжої до імперської доби. Київ: Арій, 2023. 352 с.
6. Гуржій О., Реєнт О. У лабіринтах української дипломатії. Від князівської доби до початку XX століття. Київ: Арій, 2023. 352 с.
7. Котляр М.Ф. Історія давньоруської державності. Київ: Київський славістичний ун-т, 2002. 234 с.
8. Людина, суспільство, влада в давній та ранньомодерній Україні: контексти історичної презентації / відп. ред. В. Смолій; НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2020. 616 с.
9. Повесть временних літ: Міжрядкове співставлення і парадокси. Гарвард, 2003. 690 с.
10. Ричка В.М. «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі). Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 180 с.
11. Ричка В.М. «Київ – Другий Єрусалим»: з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. 243 с.

12. Ричка В.М. Церква Київської Русі: Соціальний та етнокультурний аспект. Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. 206 с.
13. Сохацький Я. Відносини між Східно-Франкською Державою та Київською Руссю в X-XI ст. *УІЖ*. 2021. №3. С. 4-15.
14. Терещенко Ю. Україна та Європа: нарис історії від найдавніших часів до початку XIX ст. Київ: Темпора, 2024. 892 с.
15. Україна в міжцивілізаційних дискурсах античності, середньовіччя та раннього модерну / відп. ред. В. Смолій; НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2022. 568 с.
16. Шлях з первісності у цивілізацію. Українські шати середньовіччя / НАН України; Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2023. 658 с.
17. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-е вид. Київ, 2005. 584 с.
18. Яременко В.І. Княжа доба української історії й Тарас Шевченко: спроба історіософського прочитання. *УІЖ*. 2017. №1. С. 114-134.

Методичні поради

Перше питання передбачає простеження перебігу подій 1015-1019 рр. – боротьби за престол між синами Володимира Святославовича, у якій переміг Ярослав і став княжити у Києві. Візьміть участь в обговоренні дискусійного питання: наскільки ми можемо довіряти повідомленням руського літописця про винуватців міжусобиць, якщо він був упереджено налаштованим висвітлити діяльність Ярослава в позитивних тонах і всю провину покласти на Святополка? Далі необхідно охарактеризувати продовження конфлікту, коли в 1024 р. претензії на Київський престол виявив тмутораканський князь Мстислав Володимирович. Він переміг військо Ярослава (битва під Лиственом), але не вчинив братовбивства, а пішов на домовленість про поділ Русі по Дніпру: правий берег – Ярослав у Києві, а лівий берег – Мстислав у Чернігові. Які, на Ваш погляд, мотиви рухали Мстиславом, коли він запропонував варіант співправління?

У другому питанні обов'язково слід зацентувати увагу на будівничих активностях князя Ярослава. Продовжив будівництво на кордоні зі Степом фортифікаційної системи «Змієвих валів» фортець-залог навколо Києва. Розширив територію столиці (так зване місто Ярослава), спорудив Золоті Ворота. Стимулював розвиток ремесел. Прагнучи не допустити після своєї смерті усобиці між синами, встановив у заповіті принцип передачі київського престолу (столу) від старшого сина до молодшого, тобто за принципом сеньйорату (сеньйор – найстарший у роді). Таким чином було утворено

тріумвірат (співправління трьох) найстарших Ярославичів – Ізяслава, Святослава, Всеволода. Необхідно проаналізувати перший досвід кодифікації звичаєвого права Русі-України, адже в 1016 р. Ярослав уклав звід законів давньоруського кримінального права – «Руська Правда», згідно якого універсальною формою покарання був штраф (вира), але ще допускалася кровна помста. Розмір штрафу за злочини щодо представників різних соціальних станів був неоднаковий. Яка Ваша думка щодо історичних оцінок спонукальних мотивів політики Ярослава, висловлених П.П. та О.П. Толочками у четвертому томі серії «Україна крізь віки»?

Третє питання охоплює активність Ярослава на зовнішньополітичній арені. Варто підкреслити, що за його правління зафіксовано найширші кордони Русі-України. Окрема, він відвоював захоплені Польщею червенські території, приєднав Поросся в середньому Подніпров'ї та частину Прибалтики, де заснував два міста з однією назвою Юр'їв (прибалтійський Юр'їв – сучасне естонське місто Тарту). Ключовою подією в серії його військових звитяг був остаточний розгром в 1036 р. печенігів під Києвом, де наступного року було засновано собор Святої Софії. Потрібно також розкрити суть та навести конкретні приклади політики шлюбної дипломатії (встановлення дипломатичних зв'язків через укладання шлюбів між правлячими родинами), за що Ярослава називали тестем Європи.

У четвертому питанні насамперед необхідно наголосити на особистій приязні Ярослава до культури і освіти. Він захоплювався книгами, наказав перекладати їх з грецької мови на слов'янську, створив велику бібліотеку при Софійському соборі. Завдяки його підтримці засновувалися монастирі (Святого Георгія та Святої Ірини), які перетворювалися на осередки культури.

Необхідно зупинитися на дискусійному питанні щодо призначення Ярославом в 1051 р. вперше митрополитом Київським русина Іларіона до нього митрополитами були візантійці), який написав «Слово про закон і благодать» (заява про незалежність київського князя від Візантії, прославляння Ольги та Володимира як хрестителів Русі). Деякі історики розглядають це як заперечення Києвом церковної зверхності Константинополя. Проте, більшість учених стверджують, що Константинопольській патріарх усе ж зберігав верховенство над Київським митрополитом. Яка Ваша позиція в цій дискусії?

Тема.
ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
ДАНИЛА РОМАНОВИЧА

(2 год.)

План

1. Боротьба Данила і Василька Романовичів за утвердження своєї влади (1238-1245 рр.).
2. Особливості внутрішньополітичного розвитку Галицько-Волинської держави за правління Данила Романовича.
3. Зовнішньополітичний курс князя. Коронування папськими регаліями.
4. Каральні походи монголів проти Королівства Руського.

Джерела

1. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / за ред. М. Котляра. Київ: Наукова думка, 2002. 397 с.
2. Галицько-Волинський літопис: текстологія / за ред. О.П. Толочка; НАН України; Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2020. 929 с.
3. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. 1285 с.
4. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. / голова редкол., наук. ред. Т. Гунчак. Київ: Дніпро, 2001. Т. 1: X-XV ст. / упоряд. і прим. О. Сліпушко; ред. Ю. Косенко; передм. О. Сліпушко, В. Яременко, 2001. 632 с.; Т. 2, кн. 1: XVI ст. / упоряд., передм., прим. В. Шевчука, ред. тому С. Коба, 2001. 556 с.

Література

Основна

1. Бойко О.Д. Підручник. Історія України. 7-е вид. Київ: Академія, 2021. 640 с.
2. Історія цивілізації. Україна. Том 2. Від Русі до Галицького князівства (900-1256) / упоряд. О. Черненко. Харків: Фоліо, 2021. 1139 с.
3. Литвин В. Історія України: підручник / відп. ред. В. Смолій; НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 991 с.
4. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах). Том 1. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Видавничий дім «Альтернатива», 2003. 863 с.

5. Мицик Ю.А., Бажан О.Г. Від трипільців до кіборгів: Коротка історія України. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2020. 688 с.
6. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. Київ: Либідь, 1995. Т. 1: До середини XVII століття. 3-є вид. 588 с.
7. Свідерський Ю.Ю., Окаринський В.М. Курс лекцій з історії України. У двох частинах. Частина I. Від найдавніших часів до останньої чверті XVII ст. Пробне видання. Тернопіль, 2010. 400 с.
8. Україна крізь віки: в 15 т. / ред. В.А. Смолій; НАН України; Ін-т археол. України; Ін-т історії України. Київ: Альтернативи, 1998-2000. Т. 5: Галицько-Волинська Русь, 1998. 335 с.

Додаткова

1. Александрович В.С., Войтович Л.В. Король Данило Романович. Славетні постаті Середньовіччя. Біла Церква: Вид. Пшонківський О.В., 2013. Вип. 3. 240 с.
2. Войтович Л. Король Данило Романович: загадки та дискусії. *Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України*: наук. зб. на пошану д-ра іст. наук, проф. Валерія Степанкова / відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2007. С. 383-403.
3. Войтович Л. Король Данило: спроби фальсифікації портрету. *Чорноморський літопис: науковий журнал*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2016. Вип. 11. С. 13-32.
4. Войтович Л.В. Угорська політика галицьких князів Данила Романовича і Лева Даниловича (1205-1301). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2013. Вип. 23. С. 83-100.
5. Волощук М.М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / відп. ред. Л.В. Войтович. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 496 с.
6. Головка О. Держава Романовичів та Золота Орда (40-50-ті рр. XIII ст.). *УІЖ*. 2004. № 6. С. 3-16.
7. Головка О. Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.). *Україна в Центрально-Східній Європі (із найдавніших часів до XVIII ст.)*. Київ, 2002. Вип. 2. С. 59-76.
8. Головка О. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ, 2021. 600 с.
9. Головка О. Столиці князя і короля Данила Романовича. *ПІКЦЄ*. 2023. Вип. 11: На пошану доктора історичних наук, професора С.А. Копилова. С. 65-90.
10. Головка О.Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ: ВД «Стилос», 2006. 575 с.

11. Грицак П. Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк: НТШ, 1958. 174 с.
12. Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. Київ: Наук. думка, 1992. Т. 2. XI-XIII вік. 640 с.
13. Галицько-Волинська держава. XII-XIV ст. Зб. наук. пр. Кн. 1. Львів, 2002. 500 с.
14. Галич. Збірник наук. праць. Випуск 1. / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2016, 216 с.; Випуск 2, 2017. 287 с; Випуск 3, 2018. 295 с.
15. Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України (матеріали міжнародної ювілейної наукової конференції). Івано-Франківськ, 1998. 350 с.
16. Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. 252 с.
17. Гуржій О.І., Реєнт О.П. Славетна Україна. Битви та повстання від княжої до імперської доби. Київ: Арій, 2023. 352 с.
18. Гуржій О., Реєнт О. У лабіринтах української дипломатії. Від князівської доби до початку XX століття. Київ: Арій, 2023. 352 с.
19. Данило Романович і його часи / за ред. М. Волощука і В. Нагірного. *Colloquia Russica*. Krakow; Bratislava. 2015. Series II. Vol. 3. Т. 5. 269 с.
20. Єльников М. Золотоординські часи на українських землях. Київ: Наш час, 2008. 174 с.
21. Котляр М.Ф. Данило Галицький. Київ: Наукова думка, 1979. 185 с.
22. Котляр М. Засади і методика створення коментованого видання Галицько-Волинського літопису. *УІЖ*. 2004. № 2. С. 94-104.
23. Котляр М. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2002. 247 с.
24. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. 2-е вид. зі змінами і доповненнями. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 220 с.
25. Людина, суспільство, влада в давній та ранньомодерній Україні: контексти історичної презентації / відп. ред. В. Смолій. НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2020. 616 с.
26. Петрик А. Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2004. Вип. VIII. С. 46-58.
27. Терещенко Ю. Україна та Європа: нарис історії від найдавніших часів до початку XIX ст. Київ: Темпора, 2024. 892 с.
28. Тетерич-Пузьо А. Історія одного союзу: взаємини Конрада Мазовецького з Данилом Галицьким у першій половині XIII ст. *УІЖ*. 2021. №5. С. 61-76.
29. Шлях з первісності у цивілізацію. Українські шати середньовіччя / НАН України; Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2023. 658 с.
30. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-е вид. Київ, 2005. 584 с.

Методичні поради

Розгляд **першого питання** слід розпочати з констатації, що в 1238 р., після перемоги братів Данила і Василька Романовичів над Добжинським орденом в битві під Дорогичином, жителі Галича відкрили браму воріт міста для Данила й він зійшов на престол свого батька Романа Мстиславича. Цю подію вважають початком правління Данила, проте не визнання його влади всіма угрупованнями й державами. Оскільки під час монгольської навали 1240 р. Данило перебував в Угорщині, слід обговорити проблемний момент: чому він не очолив оборону краю від загарбників, а залишив, наприклад, у Києві воєводу Дмитра? Тим паче, що вже у 1241 р. вже сам здійснив успішний похід проти болохівських (територія у верхів'ях Південного Бугу, Случа і Тетерева, від м. Болохів) князів, які визнали владу монголів.

Ключовою подією періоду стала битва під Ярославом на р. Сан у 1245 р., у якій армія Данила й Василька перемогла військом Ростислава Михайловича, у складі якого були бояри, поляки, угорці. Важливо підкреслити наслідок битви: придушення опору галицького боярства, завершення кризи у державі, утвердження влади Романовичів (Данило – в Галичині, Василько – на Волині). Проте у цьому ж році Данило змушений був поїхати на поклон до Батия, щоб отримати ярлик (дозвіл) на правління. Охарактеризуйте умови васалітету Данила Романовича від Золотої Орди? Порівняйте його статус васала з іншими давньоруськими князями.

Друге питання включає аналіз внутрішньополітичних заходів Данила Романовича. По-перше, насамперед слід окреслити заходи із реформування війська. Створена структурована армія, що складалася з важко озброєної князівської кінної дружини зі спеціальними захисними обладунками для коней, пішого ополчення, а також стрільців з надійним бронюванням зі складу селян і міщан. Водночас у князівському війську почали використовувати металльні машини, а також на озброєнні війська з'явилися арбалети. По-друге, Данило активно розбудовував міста, зокрема, в 1256 заснував Львів, назвавши місто в честь старшого сина Лева. Запрошував ремісників із заходу (Польща, Німеччина) та сходу (зруйновані монголами князівства), переніс столицю до міста Холма. Спирався на міщан у боротьбі з галицькими боярами (волинські його підтримували).

У **третьому питанні** вимагають уваги зовнішньополітичні маневри князя Данила. Слід вказати, що він воював проти ятвягів, литовців, здійснив походи у Польщу (зайняття Люблінської землі), Чехію і Сілезію (участь у династичних війнах), проводив шлюбну дипломатію із сусідами. Необхідно підкреслити, що його основним завданням було створення антимонгольської коаліції. Саме з цієї причини, а саме – для ідейної єдності і визнання західним світом, Данило прийняв від римського папи Інокентія IV королівські регалії (вінець, скіпетр, корона) і в 1253 р. відбулася коронаційна церемонія у Дорогичині. Обов'язково треба вказати, що з цього часу обгрунтовано називати Галицько-Волинську державу Королівством Руським. Данило сподівався, що статус короля зближить його із західноєвропейськими монархами і зробить здійсненням його прагнення спільного із західними державами хрестового походу проти Золотої Орди.

Четверте питання передбачає розгляд монгольсько-руських відносин після коронації Данила. Надії на західних союзників виявилися марними. Папа Інокентій IV проголосив хрестовий похід проти монголів, однак він не знайшов ніякого відгуку. Натомість, у відповідь на відновлення влади Данила у Болохівщині та Пониззі, був здійснений каральний похід монгольського воєводи Куремси (1257 р.). Наступний похід ординців під проводом Бурундая (1259 р.) мав наслідком зруйнування, в умовах ультиматуму монголів, укріплень всіх міст, окрім Холма. Романовичам довелося змиритися з втратою Пониззя та сплачувати щорічну данину, а 1260 р. вони взяли участь у поході монголів проти Польщі.

ТЕМИ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема.

ДАВНЯ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЯК СКЛADOVA ЧАСТИНА КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

1. Предмет і об'єкт історичної науки. Роль, функції і значення історичної пам'яті, історичної свідомості та історичної науки в суспільстві.
2. Предмет, завдання і проблеми вивчення курсу.
3. Періодизація давньої та середньовічної історії України.
4. Історико-географічні регіони України.
5. Археологія та її дослідження.
6. Основні джерела з історії України до 1569 р.
7. Історіографія давньої та середньовічної історії України.

Тема.

ПАЛЕОЛІТ ТА МЕЗОЛІТ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

1. Археологічні дослідження в Україні доби палеоліту та мезоліту.
2. Господарство та суспільна організацію людей в період палеоліту.
3. Релігійні уявлення первісного суспільства.
4. Зміни в кліматичних умовах та житті людини в час мезоліту.

Тема.

НЕОЛІТ ТА НЕОЛІТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ

1. Археологічні дослідження в Україні неолітичних стоянок людей.
2. Суть, складові та наслідки неолітичної революції.
3. Виникнення ремесла та ремісничих занять.
4. Неолітичні археологічні культури на території сучасної України.

Тема.

БРОНЗОВА ДОБА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

1. Археологічні дослідження в Україні стоянок бронзового віку.
2. Зміни в знаряддях праці та ведення господарства в добу бронзи.
3. Суспільна організація людей. Початки соціальної диференціації.
4. Археологічні культури доби бронзи на території України.

Тема.

КОЧОВИКИ ЗА РАНЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ

1. Кочовики та їх організація життя.
2. Археологічні дослідження Раннього залізного віку в Україні.
3. Давні автори про киммерійців на території Північного Причорномор'я.
4. Скіфський період. Велика та Мала Скіфії.
5. Війна перського царя Дарія I зі скіфами.
6. Матеріальна та духовна культура скіфів.
7. Панування сарматів на Півдні України.

Тема.

ПОЧАТКИ СЛОВ'ЯНСТВА ТА ВЕЛИКЕ РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН

1. Перші згадки про слов'ян у творах давніх авторів. Венеди.
2. Черняхівська праслав'янська культура.
3. Суспільна та господарська організація антів та склавинів.
4. Відносини давніх слов'ян з готами, гунами та аварами.
5. Велике розселення слов'ян та його наслідки.
6. Слов'янська духовна культура.
7. Теорії походження українського народу.

Тема.

ПРАВЛІННЯ ПЕРШИХ РЮРИКОВИЧІВ

1. Зміна династії в Київській державі. Внутрішньополітична ситуація за князювання Олега.
2. Зовнішньополітичний курс князя Олега.
3. Внутрішня політика та походи Ігоря Рюриковича.

4. Причини та передумови повстання деревлян. Вбивство Ігоря.
5. Приборкання племінного сепаратизму княгинею Ольгою.
6. Внутрішньополітичні реформи Ольги.
7. Руська дипломатія та церковне питання в період правління Ольги.

Тема.

КНЯЗЮВАННЯ СВЯТОСЛАВА ХОРОБРОГО ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

1. Образ князя Святослава в літописах та історіографії.
2. Початок правління та організація Східного походу.
3. Перший Балканський похід та його наслідки.
4. Другий Балканський похід. Загибель Святослава.

Тема.

ПРАВЛІННЯ ЯРОСЛАВИЧІВ

1. Оцінка заповіту Ярослава в літописах та історіографії.
2. Перший період тріумвірату (1054-1068 рр.).
3. Криза 1068-1069 рр. Другий період тріумвірату (1069-1073 рр.).
4. Конфлікт між Ізяславом та Святославом. Правління Святослава (1073-1076 рр.).
5. Криза 1076-1078 рр. Війна «дядьків з племінниками».
6. Князювання Всеволода Ярославича (1078-1093 рр.).
7. Пошук шляхів протидії половецькій загрозі.

Тема.

**ЕПОХА ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА:
ЗМАГАННЯ ТЕНДЕНЦІЙ СЕПАРАТИЗМУ І ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

1. Постать Володимира Мономаха в літописах та історіографії.
2. Переяславський період князювання Мономаха. Любецький з'їзд князів та його історичне значення.
3. Повстання 1113 р. Запрошення на Київський стіл Володимира Мономаха.
4. Внутрішня політика князя Мономаха.
5. Напрямки зовнішньої політики. Боротьба з половецькою загрозою.
6. Культурно-освітнє життя. Перша редакція «Повісті минулих літ».
7. Князювання Мстислава Володимировича Великого.

Тема.
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ
РОЗВИТОК РУСІ-УКРАЇНИ У IX-XII ст.

1. Проблеми соціального і економічного розвитку Русі-України в історіографії.
2. Соціальна структура руського суспільства.
3. Сутність політичних відносин в період унітарної системи та роздроблення.
4. Особливості економічної системи феодалізму в Русі-Україні.
5. Князівські з'їзди та народні віча як регулювальні механізми та інструменти вирішення політичних криз.
6. Розвиток землеробства та сільської громади.
7. Категорії залежного населення та їх характеристики.
8. Розвиток міст та ремісничого виробництва.
9. Фінансово-податкова система Русі-України.
10. Торгівельні шляхи та асортимент руських купців.

Тема.
КУЛЬТУРА РУСІ-УКРАЇНИ У IX-XII ст.

1. Відомості про дохристиянську культуру.
2. Вплив християнства на культурно-освітній розвиток.
3. Освіта та книговиробництво.
4. Пам'ятки давньоруської літератури.
5. Традиції літописання.
6. Архітектурні пам'ятки.
7. Розвиток образотворчого мистецтва.
8. Музичне мистецтво та уснопоетична народна творчість.

Тема.

**ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У ВОЛИНСЬКОМУ
ТА ГАЛИЦЬКОМУ КНЯЗІВСТВАХ.
КНЯЗЮВАННЯ РОМАНА МСТИСЛАВИЧА**

1. Суспільно-політична ситуація в Південно-Західній Русі в другій половині XII ст.
2. Політична діяльність Романа Мстиславича до 1199 р.
3. Об'єднання Волинського і Галицького князівств. Історичне значення утворення Галицько-Волинської держави.
4. Приєднання Києва та Переяслава.
5. Внутрішня політика князя Романа.
6. Взаємини з іншими Рюриковичами.
7. Відносини Романа Мстиславича з іноземними володарями. Загибель під Завихвостовим.
8. Висвітлення подій князювання Романа Мстиславича у Галицько-Волинському літописі.

Тема.

**ДОБА «СМУТНОГО ЧАСУ» ТА ПОЧАТОК
ПРАВЛІННЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА**

1. Політична ситуація в Південно-Західній Русі після смерті Романа Мстиславича. Режим боярської олігархії.
2. Втручання Польщі та Угорщини. Спішська угода 1214 р.
3. Мстислав Удатний на галицькому столі.
4. Діяльність Романової Анни та процес відновлення позицій Данила та Василька Романовичів у Південно-Західній Русі.

Тема.

МОНГОЛЬСЬКА НАВАЛА НА РУСЬ. ЗОЛОТА ОРДА

1. Експансія монгольських племен в Азії. Темуджін (Чінгісхан).
2. Перший похід в Східну Європу. Битва на р. Калка.
3. Похід Бату-хана 1239 р. Зруйнування Чернігівщини та Переяславщини.

4. Похід 1240 р. Здобуття монголами Києва.
5. Західний похід монголів 1241-1242 рр.
6. Заснування Золотої Орди.
7. Принципи управління завойованою територією. Система залежності руських князів від Золотої Орди.

Тема.

ПРАВЛІННЯ ЛЕВА ДАНИЛОВИЧА ТА ЮРІЯ І ЛЬВОВИЧА

1. Відновлення удільної системи правління Васильком Даниловичем.
2. Внутрішня політика князя Лева Даниловича.
3. Зовнішньополітичний курс Лева Даниловича.
4. Правління Володимира Васильковича на Волині.
5. Внутрішня політика Юрія І Львовича. Створення Галицької митрополії.
6. Зовнішня політика Юрія І Львовича.
7. Відображення подій другої половини XIII ст. в Галицько-Волинському літописі.

Тема.

КРИЗА ДЕРЖАВИ РОМАНОВИЧІВ У 20-40-х рр. XIV ст.

1. Правління Андрія та Лева II Юрійовичів. Припинення династії Романовичів.
2. Юрій II Болеслав на галицькому престолі.
3. Причини, перебіг та наслідки першого походу Казимира III на Львів.
4. Дмитро Детько – управитель Галичини з титулом «староста Руської землі».
5. Початок князювання на Волині Любарта Гедиміновича.
6. Претензії угорської династії Арпадів на галицько-волинську спадщину.
7. Події першої половини XIV ст. в Південно-Західній Русі в літописах та хроніках.

Тема.

БОРОТЬБА ЗА СПАДЩИНУ РОМАНОВИЧІВ СУСІДНІХ ДЕРЖАВ

1. Польсько-угорське протистояння в Галичині. Правління Володислава Опольського.
2. Польсько-литовські війни. Перехід Галичини – до Польщі, а Волині – до Литви.
3. Висвітлення подій середини XIII ст. в літописах і хроніках.
4. Історичне значення розвитку Галицько-Волинської держави для української державотворчої ідеї.

Тема.

**ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
ТА ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК В XIII ст.**

1. Структура та організація князівської влади у Руському королівстві.
2. Розвиток військової справи.
3. Суд і фінансово-податкова система.
4. Розвиток землеробства та становище сільського стану в Південно-Західній Русі.
5. Розбудова міст та розвиток ремесел.
6. Внутрішня та зовнішня торгівля.
7. Заклади освіти та розвиток писемності.
8. Галицько-Волинський літопис як історичне джерело.
9. Цивільна, церковна та військова архітектура.
10. Світське образотворче мистецтво. Іконопис.
11. Розвиток музики та народноепічної творчості.

Тема.

**АКТИВІЗАЦІЯ ЕКСПАНСІЇ ЛИТВИ ТА УКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ У II ПОЛОВИНІ XIV ст.**

1. Активізація литовських племен в першій половині XIV ст.
2. Князь Гедимін та його зовнішня політика.
3. Князювання Любарта Гедиміновича на Волині.
4. Ольгерд Гедимінович та його зовнішньополітичні плани.

5. Битва на Синіх Водах та її геополітичні наслідки.
6. Київське удільне князівство Володимира Ольгердовича.
7. Подільське удільне князівство князів Коріатовичів.
8. Новгород-Сіверське удільне князівство Дмитра-Корибути.
9. Система литовського управління на українських землях.
10. Перша ліквідація удільних князівств Вітовтом Кейстутовичем.

Тема.

СПРОБА УТВОРЕННЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА РУСЬКОГО ТА ЇЇ КРАХ

1. Свидригайло Ольгердович: суспільно-політичний портрет.
2. Змова проти Свидригайла, початок його орієнтації на русько-білоруську шляхту.
3. Проголошення утворення Великого князівства Руського.
4. Битва на р. Швянті (Святій) та її політичні наслідки.
5. Князювання Свидригайла Ольгердовича на Волині. Остаточна ліквідація Волинського удільного князівства.
6. Ліквідація Київського удільного князівства.
7. Змова князів Олельковичів.

Тема.

ЗАКАРПАТТЯ І ПІВНІЧНА БУКОВИНА В XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.

1. Перехід Закарпаття під угорську владу.
2. Діяльність на Закарпатті Федора Коріатовича.
3. Битва під Мохачем. Поділ Закарпаття між Трансільванією та володіннями Австрійських Габсбургів.
4. Соціально-економічний розвиток Закарпаття.
5. Тенденції культурно-освітнього життя. Мадяризація.
6. Створення Молдавського князівства та перехід під його владу Північної Буковини.
7. Молдавсько-польські війни за Шипинську землю.
8. Перехід території Північної Буковини під турецький сюзеренітет.
9. Соціальний розвиток у Північній Буковині. Повстання Мухи і Борули.
10. Поступ культури та освіти на буковинських землях.

Тема.

ПОЧАТОК МОСКОВСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

1. Піднесення Московського князівства в XV ст.
2. Ідеологічне обґрунтування московських претензій на домінування в ареалі руських земель.
3. Пошуки московської допомоги Олельковичами.
4. Московський чинник у повстанні М. Глинського.
5. Експансія Москви на території Чернігівщини, Стародубщини, Новгород-Сіверщини наприкінці XV – на початку XVI ст.
6. Литовсько-московська війна 1514 р. Битва під Оршею.
7. Московсько-литовська війна 1534-1537 рр. та її наслідки.
8. Система московського воєводського управління на приєднаних землях.

Тема.

УТВОРЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

1. Початок формування кримсько-татарського етносу.
2. Греки, генуезці й венеціанці у Криму.
3. Сепаратистські настрої кримської знаті щодо Золотої Орди.
4. Хаджі-Герей: соціально-політичний портрет.
5. Проголошення Кримської держави. Литовський чинник.
6. Політична система Кримського ханства.
7. Соціально-економічний розвиток.
8. Військова організація кримських татар.
9. Кримсько-турецькі відносини. Перехід Кримського ханства у васальну залежність від Османської імперії.
10. Роксолана та її роль в історії Криму й Туреччини.
11. Правління хана Менглі-Герая.
12. Невільничий промисел як основа економіки Кримського ханства.
13. Кримськотатарська релігія та освіта.
14. Цивільна та культова архітектура.

Тема.

**КУЛЬТУРНО-ДУХОВНЕ ЖИТТЯ НА УКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ В XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.**

1. Причини відставання розвитку освіти та культури від країн Заходу.
2. Розвиток книговиробництва. Пересопницьке Євангеліє.
3. Початки книгодрукування кириличним шрифтом.
4. Літописні традиції.
5. Світські твори.
6. Наукові знання. Постать Юрія Котермака (Дрогобича).
7. Розвиток оборонної архітектури.
8. Ренесансні пам'ятки цивільної та церковної архітектури.
9. Пам'ятки образотворчого мистецтва.
10. Релігійне життя. Поділ Київської митрополії на Київську (українсько-білоруську) та Московську.
11. Музична та уснопоетична творчість.

Тема.

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

1. Бродники, берладники, уходники – попередники козаків?
2. Етимологія слова «козак». Перші згадки про козаків у джерелах.
3. Соціальний гніт українців як фактор виникнення козацтва.
4. Дике Поле як міжцивілізаційний фронтір та чинник формування козацького стану.
5. Боротьба з татарською та турецькою агресією як ідеологічне підґрунтя оборони християнства козаками.
6. Козацький Луг: топографічна характеристика козацької природної фортеці.
7. Козацькі промисли.
8. Принципи козацької військово-політичної організації.
9. Озброєння, військова структура й тактика козаків.
10. Діяльність Дмитра-Байди Вишневецького та заснування першої Запорозької Січі.

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ДАТ

Стародавня історія України

- 1 млн. р. тому – поява першої людини на території України
- 1 млн. р. тому – VIII тис. до н. е. – палеоліт (давній кам'яний вік)
- 150 тис. р. до н.е. – поява неандертальців, початок льодовикового періоду.
- 100 тис. р. до н.е. – виникнення материнського роду.
- 35 тис. р. до н.е. – поява на території України кроманьйонців.
- VIII – VI тис. до н. е. – мезоліт (середній кам'яний вік).
- VI-IV тис. до н.е. – неоліт (новий кам'яний вік).
- IV-III тис. до н.е. – енеоліт (мідно-кам'яний вік).
- Кінець III – початок I тис. до н.е. – бронзовий вік.
- З початку I тис. до н.е. – тривалість залізного віку, поява на території України перших народів, про які залишились писемні згадки.
- IX-VII ст. до н.е. – кіммерійці на території Північного Причорномор'я.
- VII-III ст. до н.е. – проживання скіфів в українських степах.
- III ст. до н.е. – III ст. н.е. – панування сарматів в українських степах.
- I-II ст. н.е. – перші згадки про слов'ян – венедів у писемних джерелах.
- VII ст. до н.е. – IV ст. н.е. існування античних міст-держав (полісів) у Північному Причорномор'ї та Криму.
- V ст. до н. е. – об'єднання античних полісів на Керченському та Таманському півостровах у Боспорське царство зі столицею у м. Пантікапей.
- IV ст. (375 р.) – прихід в українські степи гунів, початок Великого переселення народів.
- IV-VII ст. – існування антського племінного союзу східних слов'ян на Правобережжі України
- V-VII ст. – тривалість великого розселення слов'ян

Русь-Україна

- V ст., друга половина – заснування Києва
- VIII-IX ст. – формування союзів племен у східних слов'ян.
- 860 р. – військовий похід київського князя Аскольда на Візантію.

882 р. – об'єднання князем Олегом Північної та Південної Русі.
882-912 рр. – правління князя Олега.
907 р., 911 р. вдалі походи Олега на Візантію.
912-945 рр. – правління князя Ігоря.
941, 944 рр. походи князь Ігор на Візантію.
945 р. – страта князя Ігоря повсталими деревлянами.
945 – 964 рр. – правління княгині Ольги, дружини князя Ігоря.
955 (56, 57) р. – дипломатичний мирний візит княгині Ольги у столицю Візантії м. Константинополь (Царгород).
964-972 рр. – правління князя Святослава Ігоревича (Хороброго).
964-966 рр. – «східний похід» князя Святослава.
968-969 рр. – війни Святослава з Дунайською Болгарією.
971 р. поразка Святослава від візантійців у битві під Доростолом.
972 р. – загибель князя Святослава від печенігів.
977-980 рр. – міжусобні війни за владу між синами Святослава.
980-1015 рр. – правління князя Володимира Святославича (Великого).
982 р. – приєднання Володимиром до Русі Червенських міст.
988 р. – прийняття християнства Володимиром та хрещення Русі
989-996 рр. – будівництво Десятинної церкви Богородиці в Києві.
1015-1019 рр. – міжусобні війни за владу між синами Володимира.
1019-1054 рр. – правління князя Ярослава Володимировича (Мудрого).
1036 р. – під стінами Києва Ярослав остаточно розгромив печенігів.
1037 р. – на честь перемоги над печенігами побудова собору святої Софії; заснування Київської церковної митрополії.
1051 р. – главою руської церкви (митрополитом) вперше стає русич Іларіон; заснування Києво-Печерського монастиря.
1054 р. – Ярослав за заповітом поділив державу між синами: Ізяславом, Святославом та Всеволодом.
1054-1093 рр. – правління тріумвірату Ярославичів.
1056-1057 рр. – створення «Остромирового Євангелія» – найдавнішої з книг, яка збереглася до наших днів.
1068 р. – поразка Ярославичів від половців у битві на р. Альта.
1073, 1076 рр. – створення «Ізборників для князя Святослава Ярославича»

1097 р. – Любецький з'їзд князів, прийняття вотчинного правила престолонаслідування.

1103, 1109, 1110, 1111 рр. – походи руських князів проти половців

1108 р. – заснування онуком Святополком Ізяславичем Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві

1113 р. – народне повстання у Києві; прийняття «Статуту» Володимира Мономаха; завершення ченцем Києво-Печерської лаври Нестором написання літопису «Повість минулих літ».

1113-1125 рр. – правління Володимира Всеволодовича (Мономаха).

1117 р. – укладання «Повчання» Володимира Мономаха.

1125-1132 рр. – правління Мстислава Володимировича (Великого).

Політична розробленість

1132 р. – смерть Мстислава Великого, остаточний розпад Київської Русі на окремі незалежні князівства.

1152-1187 р. – зміцнення Галицького князівства за правління Ярослава Осмомисла.

1169 р. – пограбування Києва, організоване Володимиро-Суздальським князем Андрій Боголюбським.

1185 р. – похід на половців Новгород-Сіверського князя Ігоря.

1187 р. – перша згадка назви «Україна» в Київському літописі; написання невідомим автором «Слово о полку Ігоревім».

Королівство Руське. Монгольська навала

1199 р. – утворення князем Романом Мстиславичем Галицько-Волинського.

1200 р. – спорудження церкви Св. Пантелеймона у Галичі.

1202 р. – Роман Мстиславович опанував Києвом.

1205 р. – загибель Романа Мстиславича в битві під Завихвостом.

1223 р. – битва на р. Калка перше зіткнення русичів з монголами.

1238 р. – напад монгольських орд на чолі з ханом Батием на Південно-Західну Русь; битва під Дорогочином.

1238-1264 рр. – правління Данила Романовича.

1240 р., 6 грудня – монгольські війська хана Батия здобули й розграбували Київ.

1242 р. – монголи повернулися на береги Волги, де заснували свою державу – Золота Орда.

1245 р. – битва під Ярославом, Данило Романович переміг свавільних галицьких бояр, угорські та польські війська й остаточно затвердив свою владу в Галичині.

1245 – 1246 рр. – подорож князя Данила Романовича за ярликом у Золоту Орду.

1253 р. – коронація Данила Романовича в Дорогочині; Галицько-Волинське князівство стає королівством.

1256 р. – заснування Львова князем Данилом на честь свого старшого сина Лева.

1259 р. – набіг на Королівство Руське монгольського баскака Бурундая.

1264 р. – смерть Данила Романовича.

1264-1301 рр. – князювання Лева Даниловича у Галицькій і Перемишльській землях.

1269-1288 рр. – князювання Володимира Васильковича на Волині

XIII ст., друга половина – укладання Галицько-Волинського літопису.

1301 -1308 рр. – правління Юрія I Львовича.

1303 р. – заснування Галицької церковної митрополії.

1315-1323 рр. – князювання Андрія і Лева II Юрійовичів.

1324-1340 рр. – князювання у Галицько-Волинській державі Мазовецького княжича Болеслава Юрія II (П'яста).

1340 р. – отруєння Юрія II, перший похід польського короля Казимира III на Львів, початок боротьби за спадщину Романовичів між Литвою і Польщею.

Литовсько-руська держава

1359 р. – захоплення Молдавським князівством північної Буковини

1362 р. – битва на Синіх Водах, приєднання до Великого Князівства Литовського Київщини, Поділля та Переяславщини.

1385 р. Кревська унія – об'єднання Великого Князівства Литовського та Королівства Польського на основі шлюбу литовського князя Ягайла та польської принцеси Ядвіги.

1387 р. – Галичина після боротьби між Польщею, Литвою та Угорщиною остаточно опинилася у складі Польського королівства.

1399 р. – поразка литовського князя Вітовта Кейстуовича на р. Ворскла від військ Золотої Орди.

1401. – Віленська унія між Литвою і Польщею.

1410 р. – Грюнвальдська битва, перемога над військами Тевтонського Ордену.

1413 р. – Городельська унія між Литвою і Польщею, визнання Литви незалежною.

1416р. – розорення Києва ногайською ордою хана Едигея.

1430р. – захоплення Західного поділля Польщею.

1430-1432 рр. – правління у Великому князівстві Литовському Свидригайла Ольгердовича.

1432 р. – у результаті змови проти Свидригайла Великим князем Литовським було оголошено Сигізмунда, який виступав за союз із Польщею. Литва розкололася на два ворогуючих табори.

1434 р. – запровадження польського воєводського управління в Галичині та Поділлі.

1435 р. – битва під Вілкомиром, у якій Свидригайло зазнає поразки від Сигізмунда. Свидригайло став князем у відновленому Волинському удільному князівстві.

1443 р. – відокремлення Кримського ханства від Золотої Орди.

1447 р. – перший напад військ кримського хана на українські землі.

1449 р. – Утворення Кримського ханства.

1452 р. – остаточна ліквідація Волинського удільного князівства.

1458 р. – поділ Київської митрополії на Україно-Білоруську і Московську.

1471 р. – остаточна ліквідація Київського удільного князівства.

1475 р. – захоплення турками Кримського півострова. Початок залежності Кримського ханства від Османської імперії.

1478 р. – кримський хан Менглі-Гірей підписав зобов'язання про васальну залежність Криму від Османської імперії.

1480-1481 рр. – заколот князів Михайла Олельковича, Івана Ольшанського, Федора Бельського з метою скинути литовське панування на українських землях і приєднати їх до Московської держави.

1489 р. – перша писемна згадка про українських козаків.

1490-1492 рр. – селянське повстання під керівництвом Мухи на Буковині, Галичині, Молдавії тощо. Повстання зазнало поразки.

1491 р. – слов'янський першодрукар Швайпольд Фіоль у Кракові першим надрукував книгу церковнослов'янською мовою – «Осьмогласник».

1500 – 1522 рр. – московсько-литовські війни, у результаті яких Чернігово-Сіверщина опинилася під владою Московського царства.

1508 р. – невдалий збройний виступ української шляхти на чолі з князем Михайлом Глинським проти литовського панування.

1526 р. – загарбання західної частини Закарпаття австрійськими Габсбургами, східної – трансильванським князівством.

1529 р. – прийняття Першого Литовського статуту.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ¹

1. Проблеми періодизації історії України до 1569 р.
2. Фальсифікація історичних джерел та її значення для історіографії.
3. Концепції давньої та середньовічної історії України.
4. Літописи середньовіччя про історію України.
5. Значення серії «Україна крізь віки» для формування гранднаративу історії України.
6. Вплив природно-географічних факторів на розвиток історії України.
7. Стоянки кам'яного віку на території Середнього Подністров'я.
8. «Неолітична» революція, та її наслідки.
9. Матеріальна та духовна культура стародавнього населення України в епоху бронзи.
10. Дискусії навколо трипільської культури.
11. Війна скіфів з персами.
12. Сарматський слід в історії України.
13. Суспільно-політичний устрій давніх слов'ян.
14. Проблема походження антів.
15. Походження та етногенез українського народу.
16. Кочовики на Півдні України в період Великого переселення народів: гуни, авари, угри.
17. Язичницька система вірувань давніх слов'ян.
18. Захоплення Олегом Києва, боярська змова, чи військовий переворот?
19. Політичний портрет княгині Ольги.
20. Зброя, військове мистецтво Русі-України.
21. Походження української державної символіки.
22. Історико-географічні області Русі: Червона, Чорна, Біла, Мала.
23. Грошова система Русі-України.
24. Давньоруські ремесла.
25. Вертикаль соціальної структури суспільства Русі-України.

¹ Студенти можуть пропонувати власні теми в хронологічних межах курсу, які їх зацікавили.

26. Дипломатичні зв'язки між Візантією та Руссю з 860 по 1043 рр.
27. Стосунки Русі з Західною Європою.
28. Стосунки Русі з арабським світом.
29. Давня Русь і кочовий степ.
30. Анна Ярославна – велика князівна Русі.
31. Ярослав Мудрий – тесть Європи.
32. З'їзди князів Русі-України як методи врегулювання суперечностей та консолідації володарів.
33. Генеалогія нащадків Ярослава Мудрого.
34. Давньоруські література та мистецтво.
35. Наукові знання давньоруської культурно-освітньої еліти.
36. Основні проблеми літочислення та календар України-Русі.
37. Політичний портрет галицького князя Ярослава Осмомисла.
38. Оцінка суспільно-політичної ситуації в Русі-Україні автором «Слова о Полку Ігоревім».
39. Володимир Василькович – Волинський князь.
40. Політичний портрет Галицько-Волинського князя Юрія II Болеслава.
41. Політичний портрет Вітовта Кейстуовича.
42. Суспільно-політичний портрет Костянтина Івановича Острозького.
43. Політичний портрет Ольгерда Гедиміновича.
44. З'їзд європейських монархів у Луцьку.
45. Князь Михайло Глинський: політичний портрет.
46. Юрій Котермак (Дрогобич) як культурний діяч.
47. Хажді Герей – засновник Кримського ханства.
48. Магдебурзьке права на території України.
49. Турецько-татарська агресія XV – першої половини XVI ст. проти України: передумови, перебіг, наслідки.
50. Боротьба українського козацтва з татарською навалою і турецькою агресією у XV – першій половині XVI ст.

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

МКР 1

ВАРІАНТ I

1. Проведіть паралелі між подіями та хронологічними періодами Стародавньої історії України:

А поява металевих знарядь праці	1 енеоліту
Б набуття досвіду зайняття ткацтвом	2 бронзовий вік
В релігійні уявлення та мистецтво	3 мезоліту
Г активне заняття рибальством	4 палеоліт

2. Розташуйте у хронологічній послідовності події давньоруської історії:

А *«коли ж поляни жили особно і володіли родами своїми... то було три брати: одному ім'я Кий, а другому – Щек, а третьому – Хорив, і сестра їх – Либідь. Зробили вони городок і на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом»*

Б *«і зібрав він писців многих, і перекладали вони з гречини на слов'янську мову і письмо святеє, і списали багато книг. І придбав він книги, що ними поучаються віруючі люди і втішаються ученням божественного слова»*

В *«повелів поскидати кумирів – тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з гори по Борицевому узвозі на ручай, і дванадцять мужів пристави бити його палицями»*

Г *«отже, на другий день уранці посилає до імператора просити миру з такою умовою: тавроскіфи повинні віддати римлянам Доростол, відіслати полонених, вийти з Місії і повернутися на свою батьківщину...»*

3. Вкажіть причини роздробленості Русі-України:

- 1** поліетнічний склад населення
- 2** занепад вотчинного землеволодіння
- 3** сталий порядок престолонаслідування
- 4** іноземні вторгнення сусідніх держав
- 5** послаблення центральної влади
- 6** компактний характер території
- 7** різний рівень розвитку окремих частин

4. Вкажіть аргументацію теорій походження слова «Русь». Яка бачиться Вами найбільш вірогідною і чому?

ВАРІАНТ II

1. Проведіть паралелі між князями та подіями, що відбулися в період їх князювання:

А *«і не тільки народ болгарський змінив давнішу безбожність на віру в Христа, але й Русь, що опанувавши окольних, і з того загордувавши, підняла була руки на державу Ромейську. Тепер і вони перемінили безбожну віру на чисте і непокривджене служіння Христу»*

Б *«І сіли вони на коней... і прийшли на ріку Сутінь. І пішли полки половецькії, а руси пішли супроти них. І великий Бог вложив боязнь велику в половців, і страх напав на них, і трепет... Половці ж, побачивши, як руси кинулися на них, побігли..., а наші погнали, рубаяючи їх»*

В *«Всі князі руські жили в цілковитій тиші і не сміли один одного скривдити... Він загнав половців за Дон, і за Волгу, за ріку Яїк. І так ізбавив Бог руську землю од поганих. Податі при ньому хоч і були великі, але всім урівняно, і через те, всі це переносили без тяготи. Через це всі його іменували Великий»*

Г *Бились день та бились і другий, а на третій день, в південну годину, похилилися руські стяги. Тут брати розлучилися на рікою Каялою бистрою. Не стало вина кривавого, закінчили своє погуляння русичі, сватів своїх добре напоїли, самі полягли за землю руську»*

Д *А було ж печенігів без числа. Виступив тоді він із города, приготував до бою дружину. Зійшлися вони на місці, де ото нині свята Софія стоїть, митрополія руська. І сталася січа люта, і ледве одоллів він печенігів під вечір»*

1 Володимир Всеволодович

2 Мстислав Володимирович

3 Ігор Святославович

4 Ярослав Володимирович

2. Розташуйте у хронологічній послідовності періоди давньої історії:

А мезоліт

Б енеоліт

В палеоліт

Г неоліт

3. З ким контактували слов'яни у VII-VIII ст.:

- 1 хозарами
- 2 варягами
- 3 печенігами
- 4 візантіяцями
- 5 половцями
- 6 монголами
- 7 готами

4. Охарактеризуйте матеріальну культуру та духовний світ трипільців.
Чи можемо ми назвати їх праукраїнцями і чому?

ВАРІАНТ III

1. Проведіть паралелі понять давньоруської культури та їх характеристик:

- 1 мозаїка
- 2 фреска
- 3 билина
- 4 ікона

А малюнок переважно з біблійного сюжету, який наносився органічною фарбою на вогку штукатурку

Б уснопоетичні народні твори з героїчним сюжетом про боротьбу Русі з ворогами або інші важливі події

В запис найважливіших подій за роками з мистецькими малюнками про описувані події

Г різнокольоровий орнамент, викладений зі шматочків смальти (пластинки з непрозорого скла)

Д мистецьке зображення лику святих у християнській традиції, який ставав об'єктом поклоніння і молитви

2. Розташуйте у хронологічній послідовності події давньоруської історії:

- А** розгром Хозарського каганату
- Б** здобуття руським військом Херсонесу
- В** похід Аскольда на Константинополь
- Г** перша згадка назви Україна у писемних джерелах

3. Вкажіть заняття людей, які відносяться до привласнювального господарства:
- 1 ремесло
 - 2 тваринництво
 - 3 рибальство
 - 4 мисливство
 - 5 скотарство
 - 6 землеробство
 - 7 збиральництво
4. Вкажіть причини та конкретні прояви роздробленості Русі-України. Чи можна було її уникнути і яким чином?

ВАРІАНТ IV

1. Проведіть відповідність між назвами удільних князівств Русі-України, та уривками, що розкривають їх розвиток

А Переяславське	1 <i>Застогнав тоді Київ тугою, заголосив Чернігів на- пастями, журба розлилася по Руській землі, печаль гірка розтеклася. А князі самі на себе незгоду взяли кувати, а невірні набігали на Руську землю, по білиці з двору данини брали. То ж бо два хоробрі Святослави- чі: Ігор та Всеволод, розбудили лихо недобре</i>
Б Волинське	2 <i>Володимир Глібович бо любив дружину, і золота не збирав, майна не жалів, а давав дружині, був же він князь доблесний, і всякими чеснотами був спов- нений. За ним же багато Україна потужила</i>
В Київське	3 <i>Узятий був город місяця березня 1169 р. у двана- дцятий день, у середу. І грабували вони два дні увесь город. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили від ікон, і дзвони познімали всі</i>
Г Галицьке	4 <i>Високо сидиш ти на своїм золотокованім престо- лі, підперши гори Угорські своїми залізними полка- ми, заступивши королеві дорогу, зачинивши ворота на Дунаї, через хмари каміння кидаючи, суд по Дунай</i>

*рядячи, грози твої по землях течуть, одчиняєш ти
браму Києву*

Д Новгород-Сіверське

2. Розташуйте у хронологічній послідовності події давньої історії:

А Утворення Боспорського царства

Б початок Великого переселення народів

В остання писемна згадка про антів

Г існування Великої Скіфії

3. Із перерахованих описів подій вкажіть ті, що відбувалися за князювання Ярослава Мудрого:

1 Наставив він синів своїх: Майте межі собою любов... а якщо будете в ненависті жити, то й самі погубнете, і землі своїх отців і дідів погубите... Тепер же поручаю я, замість себе, стіл свій, Київ, на старшосу синові своєму, брату вашому Ізяславу. Слухайтеся його, як ото слухалися ви мене

2 Заложив він в городі Києві ворота Золоті... також церкву святої Софії, Премудрості Божої, а потім церкву на Золотих воротах, кам'яну

3 І тоді єпископ корсунський з попами охрестили його. Охрестився ж він у церкві святої Софії. А стоїть та церква на високому місці посеред города

4 Зібрав він воїнів і прийшов до Києва і вчинив мир з братом своїм Мстиславом. І розділили вони по Дніпру Руську землю: собі узяв сю сторону, а Мстислав – ту. І перестала усьобиця і заколот і була тиша велика в землі Руській

5 Хочу, з вами, русичі, чи списа зломити при полі половецькому, та й наложити головою, чи шоломом пити воду з Дона... Перестали князі невірних воювати, стали один одному казати: се моє, брате, а се теж моє. Стали вони діла дрібні вважати за великі, на себе самих підіймати чвари, а невірні з усіх сторін надходили, землю Руську долали

6 Хозари вийшли супроти нього з каганом, князем своїм. І зступилися війська битися і сталася битва меж ними, і одолів він хозар і город їх столицю Ітіль, і город Білу Вежу взяв. Іясів він переміг, і касогів, і прийшов до Києва

7 І став княжити у Києві один, і поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна дерев'яного – а голова його була срібна, а вус золотий, і Хорса, і Дажбога, і Стрибога і Сімаргла. І приносили їм люди жертви і оскверняли землю требами своїми

4. Вкажіть причини, розкрийте конкретно-історичні обставини та з'ясуйте наслідки прийняття Володимиром Святославичем християнства як державної релігії.

МКР 2

ВАРІАНТ I

1. Проведіть паралелі між датами та подіями:

1 битва на р. Калці	А 1240 р.
2 початок князювання Данила Романовича	Б 1199 р.
3 захоплення монголами на чолі з Батиєм Києва	В 1238 р.
4 утворення Галицько-Волинської держави	Г 1323 р. Д 1223 р.

2. Встановіть хронологічну послідовність запровадження Магдебурзького права в українських містах:

- А Київ
- Б Санок
- В Львів
- Г Кам'янець-Подільський

3. Серед тверджень вкажіть, які характеризують діяльність литовського князя Ольгерда Гедиміновича:

- 1 приєднав до Литви Київщину, Поділля та Переяславщину
- 2 удільний київський князь, провадив власну політику й карбував монету
- 3 зазнав поразки в битві під Вількомиром, отримав у довічне володіння Волинь
- 4 зазнав поразки в битві на р. Ворскла, приєднав Північне Причорномор'я
- 5 визнаний польським королем Ягайлом довічним правителем Литви
- 6 дотримувався принципу «старого не рушимо, нового не вводимо»
- 7 закріплення у державі офіційного статусу руської мови

4. Простежте перебіг монгольської навали на Русь та особливості режиму золоординського ярма.

ВАРІАНТ II

1. Розподіліть назви українських земель та назви держав, у складі яких вони перебували наприкінці XV ст.:

А Велике князівство Литовське	1 Буковина
Б Московське князівство	2 Волинь
В Князівство Молдавія	3 Західне Поділля
Г Королівство Угорщина	4 Закарпаття
Д Королівство Польське	

2. Розташуйте у хронологічній послідовності уривки:

А Татари пішли проти Русі і зробили велике винищення, зруйнували міста і кріпості, обложили Київ, що був столицею Русі, і після довгої облоги вони взяли його і повбивали жителів міста, звідси, коли ми їхали через їх землю, ми знаходили безліч голів і кісток мертвих людей, що лежали в полі

Б Втеча половців внесла сум'яття в лави руських воїнів, котрі, зазнаючи великих втрат, також залишили поле бою. Мстислав Романович не надав розгромленим військам допомоги... Штурм його табору тривав три доби. Субедей запропонував за викуп відпустити руське військо, але коли обложені вийшли з табору, їх атакували і майже всіх винищили

В Ростислав мав намір атакувати полк Данила, але його випередив двірський Андрій, котрий завдав сильного зустрічного удару. Тим часом поляки стали наступати на позиції Василька. Данило вдарив по центру ворожого війська, прорвав його і зіткнувся з угорцями... Ті, уже повіривши в перемогу, запанікували, а згодом стали відступати

Г І поклонився він за обичаєм їх, і ввійшов у вежу його. Він сказав: Данило! Чому ти єси давно не прийшов? Чи п'єш ти чорне молоко, наше пиття, кобилячий кумис? І він сказав: досі не пив, А нині ти велиш – я п'ю. Він тоді сказав: Ти вже наш-таки, татарин. Пий наше пиття

3. Вкажіть події періоду князювання Данила Романовича:

- 1 коронаційна церемонія з папськими регаліями у Дорогочині
- 2 перемога над об'єднаним ворожим військом біля міста Ярослава
- 3 приєднання до Галицько-Волинської держави Київської землі
- 4 перенесення столиці Галицько-Волинської держави до Львова

- 5 участь у битві русько-половецького війська з монголами на р. Калці
- 6 походи монгольських воєвод Куремси та Бурундая на Галицько-Волинські землі
- 7 перемога над Добжинським орденом хрестоносців під Дорогочином
4. Розкрийте перебіг литовської експансії на українські землі та особливості режиму правління Гедиміновичів.

ВАРІАНТ III

1. Проведіть паралелі володарів та характеристик їх правління:
1 Дмитро Детько	А переніс столицю Галицько-Волинської держави до Володимира
2 Юрій II Болеслав	Б Правив Галичиною у 1340-1344 як управитель і староста Руської землі
3 Юрій I Львович	В тисяцький, що керував обороною Києва від монголів
4 Лев Данилович	Г за сприяння католицизму був отруєний боярами
Д за його правління Пониззя потрапило під безпосередню владу золотоординського темника Ногая
2. Установіть хронологічну послідовність:

А «Коли господарем Литовської землі був великий князь Ольгерд, він пішов із військом литовським у поле (стен) і побив на Синіх Водах татар, трьох братів: князя Качибя, Кутлубугу і Дмитра. А ці три брати були отчичі і дідичі Подільської землі»

Б «Великий хан московський вислав військо... і Глинський, покладаючись на це, розпочав повстання, але московське військо скоро забралось назад. Побачивши це, місцеве боярство сіло й не наважилось пристати до Глинського, народ же і не поворухнувся»

В «Сучасники палацовий переворот сприйняли як поділ Великого Литовського Князівства, адже на українських та білоруських землях позбавлений влади Свидригайло проголосив створення окремого Великого Руського князівства. Доля повстання вирішилася на полі битви. У ній армія Сигізмунда, посилена польськими загонами, завдала поразки повстанцям»

Г «Турецький султан, прагнучи контролювати чорноморську торгівлю, захопив портові міста й утворив свою провінцію з центром у Кафі. Зваживши на військову міць Туреччини, Менглі-Гірей визнав за краще бути її васалом та брати участь у воєнних походах турецьких військ»

3. Які поняття та терміни стосуються монгольського панування на землях Русі:

1 донжони

2 улус

3 баскаки

4 скіпетр

5 олігархія

6 ярлик

7 хрестовий похід

4. Розкрийте внутрішню та зовнішню політику Данила Романовича та дайте оцінку її ефективності.

ВАРІАНТ IV

1. Проведіть паралелі між особистостями та їх характеристиками:

1 *В поході князь разом з ординцями пішов аж у Паннонію, і угорський король ледь відстояв Пешт. Внаслідок цього західна частина Закарпаття «від нинішнього Берегова до гори Маковиця» стала руською. Західні джерела титулували його королем, однак він, так і не прийняв корони, тоді як її носили його батько та син*

2 *«По смерті ж ... самодержця всеї Русі, який одолів усі поганські народи... Він бо кинувся був на поганих, як той лев сердитий, як та рись, і губив їх як крокодил. Воїн був хоробрий і вмілий, найпаче це показав, коли угрів велике військо з малим своїм розбив. Усе своє життя у війнах провадив, багато перемог здобув, а в одній був переможений»*

3 *«Сей же король був князем добрим, хоробрим і мудрим, який спорудив города многі... і братолюбством він світився із братом своїм Васильком... був другим по Соломоні»*

4 *«Володар зі столицею у м. Володимир. Титулував себе «королем Русі, князем Лодомерії». Величний старець, з довгою бородою, котрий сидить на троні, зі скіпетром в руках»*

- А** Роман Мстиславич
- Б** Данило Галицький
- В** Лев Данилович
- Г** Юрій I Львович
- Д** Юрій II Болеслав

2. Установіть хронологічну послідовність:

А *Ми присягаємо той мир тримати твердо, без будь-якої хитрості... Королю держати землю сповна Львівську, а нам держати Володимирську, Белзьку, Холмську та Берестейську. Мир тримати від Покрови Богородиці два роки*

Б *поляки зібрали сейм і на тому сеймі вирішили взяти собі государем на королівство великого князя Ягайла за тієї умови, якби він захотів охреститися у віру християнську закону римського і на королеві їх Ядвізі одружитися*

В *лицарі Смоленської землі вперто бились і нарешті з'єднались з польськими військами і лише вони одні у війську Олександра й Вітовта за-служили в той день славу за відвагу й героїство в бою; всі ж інші, залиши-вши поляків битися, кинулись врозтіч, переслідувані ворогом*

Г *І пішов князь Вітовт зі своїми князями і всією силою литовською на це-саря Темір Кутлуя. І зступилися полки битися й була січа зла і сталося ли-товським дітям за гріхи їх горе велике, вбили князя Андрія Ольгердовича й 74 знатних князів. І християнська кров потекла як вода, аж до київських стін.*

3. Серед вказаних обставин, вкажіть ті, які були чинниками виникнення козацтва:

- 1** освоєння уходниками вільних земель на півдні
- 2** демографічна криза в українському суспільстві
- 3** бажання руської знаті відновити удільність князівств
- 4** необхідність захисту від татарських набігів
- 5** прагнення польських урядовців створити сильну найману армію
- 6** соціальний тиск на селянство з боку землевласників
- 7** ліквідація православної української еліти

4. Охарактеризуйте соціально-економічне становище українського суспільства у XIV-XVI ст. Чи була якась альтернатива тогочасному розвитку?

ПИТАННЯ ІСПИТУ

1. Історія України як наука.
2. Періодизація історії України.
3. Історико-географічні регіони України.
4. Джерела з історії України: речові, усні, писемні, візуальні.
5. Поява та розселення людей на території України. Привласнювальне господарство.
6. Епоха мезоліту на території України.
7. Неоліт та неолітична революція.
8. Поширення землеробства й скотарства на землях України. Ремесла.
9. Трипільська і середньостогівська археологічні культури.
10. Доба бронзи на території України.
11. Початок Раннього залізного віку. Кіммерійці.
12. Скіфи у Північному Причорномор'ї. Велика та Мала Скіфії.
13. Заснування античних міст-колоній у Північному Причорномор'ї та в Криму.
14. Господарство та духовний світ грецьких колоністів.
15. Велике переселення народів.
16. Перші писемні згадки про давніх слов'ян (венедів, антів, склавинів). Велике розселення слов'ян.
17. Історичні витоки українського народу.
18. Розселення східнослов'янських племінних союзів.
19. Назва «Русь». Руська земля.
20. Утворення Русі-України.
21. Внутрішньо- та зовнішньополітична діяльність перших Рюриковичів.
22. Князювання Святослава Хороброго.
23. Князювання Володимира Великого. Запровадження християнства як державної релігії.
24. Правління Ярослава Мудрого «Руська правда».
25. Правління Ярославичів.
26. Князювання Володимира Мономаха та Мстислава Великого.

27. Боротьба з половецькою загрозою.
28. Причини та суть роздробленості Русі-України.
29. Політичний розвиток Київського удільного князівства в до кінця XII ст.
30. Політичний розвиток Переяславського удільного князівства в до кінця XII ст.
31. Політичний розвиток Чернігівського удільного князівства в до кінця XII ст.
32. Політичний розвиток Галицького удільного князівства в до кінця XII ст.
33. Політичний розвиток Волинського удільного князівства в до кінця XII ст.
34. Соціальна структура населення Русі-України.
35. Господарське життя Русі-України.
36. Культура й духовність Русі-України.
37. Об'єднання Галицького та Волинського князівств. Розбудова Галицько-Волинської держави.
38. Монгольська навала на південно-західні землі Русі.
39. Влада Золотої Орди над руськими землями.
40. Внутрішня та зовнішня політика Данила Романовича
41. Королівство Руське за Лева Даниловича та Юрія I Львовича.
42. Криза 1320-1340-х рр. у Галицько-Волинській державі.
43. Суспільно-політичне життя Королівства Руського. Боярська олігархія.
44. Господарське життя Королівства Руського.
45. Культура й духовність в Королівстві Руському.
46. Змагання Польщі, Литви та Угорщини за Галицько-Волинську спадщину.
47. Активізація литовської експансії. Битва на Синіх Водах.
48. Удільні князівства на українських землях наприкінці XIV – в першій половині XV ст.
49. Зближення Польщі та Литви. Кревська унія.
50. Боротьба Вітовта за незалежність Литви. Віленська унія.
51. Боротьба з тевтонською загрозою. Городельська унія.
52. Боротьба Литви і Польщі за Поділля.
53. Велике князівство Руське Свидригайла.
54. Закарпаття в складі Угорського королівства.
55. Східна Галичина в складі Польського королівства

56. Волинь в складі Литовського князівства.
57. Північна Буковина в складі Молдавського князівства.
58. Московська еспансія в Чернігівщині та Новгород-Сіверщині. Московсько-литовські війни.
59. Остаточна ліквідація Волинського та Київського удільних князівств.
60. Політична система влади в XIV – в першій половині XVI ст.
61. Соціальна структура суспільства в XIV – в першій половині XVI ст.
62. Соціально-економічне становище селян в XIV – в першій половині XVI ст. Система кріпацтва.
63. Розвиток міст. Магдебурзьке право в XIV – в першій половині XVI ст. Цехи.
64. Торгівля та фінанси в XIV – в першій половині XVI ст.
65. Культура й духовність в XIV – в першій половині XVI ст.
66. Історичні обставини та процес утворення Кримського ханства.
67. Перехід кримських ханів у васальну залежність від Османської імперії.
68. Політична та соціальна система Кримського ханства.
69. Військове здобичництво та работоргівля як основа економіки Кримського ханства.
70. Культура і духовність кримських татар.
71. Причини та процес виникнення козацтва.
72. Військово-політична та соціальна організація козацтва.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ

Увесь навчальний курс оцінюється в 100 балів. В поточне оцінювання включається: семінарські заняття – 18 балів, модульна контрольна робота – 30 балів, самостійна робота – 12 балів.

Поточний і модульний контроль (60 балів)			Екзамен	Сума
Поточний контроль	МКР	Самостійна робота	40	100
18 балів	30 балів	12 балів		

Оцінювання семінарського заняття

Оцінювання на семінарських заняттях відбувається за 12-бальною системою відповідно до критеріїв визначених «Положенням про рейтингову систему оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». Максимальний бал оцінки поточної успішності здобувачів вищої освіти на навчальних заняттях рівний 12.

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні». Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.

	2	Здобувач вищої освіти мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спроби розповісти суть заданого матеріалу, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні «так» чи «ні». Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
	3	Здобувач вищої освіти намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі властивості; робить спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру; за допомогою викладача робить прості узагальнення. Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
Середній (репродуктивний)	4	Здобувач вищої освіти володіє початковими знаннями, знає близько половини навчального матеріалу, здатний певною мірою відтворити його; орієнтується у поняттях, визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	5	Здобувач вищої освіти знає половину навчального матеріалу, розуміє сутність навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацьовувати частину навчального матеріалу; робить прості узагальнення але окремі висновки не логічні, не послідовні. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	6	Здобувач вищої освіти розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати події, ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання, користуватися додатковими джерелами. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.

Достатній (алгоритмічно дієвий)	7	Здобувач вищої освіти правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими теоріями і фактами, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок; вміє самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовує термінологію; здатен скласти таблиці, схеми. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	8	Знання здобувачем вищої освіти досить повні, він достатньо вільно застосовує вивчений матеріал; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	9	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить поняття, категорії, нормативні документи; формулює закони; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
Високий (творчо-професійний)	10	Здобувач вищої освіти володіє глибокими і міцними знаннями; може визначати тенденції та суперечності різних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні тенденції, факти, явища, процеси; розв'язує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні явища, процеси. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.

	11	Здобувач вищої освіти володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможній самостійно вивчити матеріал; оцінювати різноманітні явища, процеси; займає активну життєву позицію. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	12	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.

Задля узгодження 100-бальної та 12-бальної шкали оцінювання студентських досягнень на семінарських заняттях, тобто поточного контролю, застосовується наступна формула обрахунку-переведення балів:

$$(x \times 0,05 + 0,4) \times y = z$$

В даній формулі: x – середній бал досягнень конкретного студента, який вираховується з отриманих ним на семінарі оцінок за 12-бальною шкалою; y – вагові бали поточного контролю; z – бали досягнень конкретного студента під час поточного контролю.

Відвідування занять. Очікується, що всі студенти відвідають усі лекції і семінарські заняття курсу. Студенти мають інформувати викладача про неможливість відвідати заняття. У будь-якому випадку студенти зо-

бов'язані дотримуватися термінів виконання усіх видів робіт, передбачених курсом. «Положення про організацію освітнього процесу в КПНУ імені Івана Огієнка» [URL: https://drive.google.com/file/d/1ZbMN35h-7ZSJBBOVvL2bTCaLtRbcQA86/view](https://drive.google.com/file/d/1ZbMN35h-7ZSJBBOVvL2bTCaLtRbcQA86/view)

Оцінювання самотійної роботи (12 балів)

Студенти виконують реферат із запропонованих тем, або можуть, за погодженням з викладачем, запропонувати власну тему. Вимоги до оформлення реферату: Обсяг – 7-10 друкованих сторінок аркушу формату А4 (14 шрифт, 1,5 інтервал, 30 рядків на сторінці); рукопис – 10-15 сторінок. Виконання має супроводжуватися посиланнями на використані джерела та літературу (в квадратних дужках або у формі автоматичних посилань). Перелік використаних джерел та літератури має нараховувати не менше 5 позицій.

Критерії оцінювання реферату:

1-3 бали – технічні моменти: кількість сторінок, правильність оформлення роботи згідно стандартних вимог (в т.ч. переліку джерел та літератури), граматичні та стилістичні помилки.

1-3 бали – оцінка кола використаних джерел та літератури та посилань на них у тексті.

1-3 бали – оцінка основного змісту на логічність, зв'язність сюжетів, рівень того, чи текст зліплений з різних «шматків», чи наявна авторська схема (авторські речення-зв'язки для переходу від одного сюжету до другого), авторські роздуми, аналіз.

1-3 бали – оцінка якості аналітичності висновків: чи мають авторський характер, їх повнота, глибина, чи відображають вони тему реферату.

Мінімальна оцінка зарахування даного виду навчальної роботи – **8 балів**.

Оцінювання модульної контрольної роботи (30 балів)

Після вивчення усього матеріалу здобувачі вищої освіти пишуть модульну контрольну роботу у двох частинах (перший та другий семестри).

Модульна контрольна робота виконується у письмовій формі (у вигляді відповідей на три питання). До її написання допускаються усі сту-

денти. Здобувачі вищої освіти, які за результатами виконання модульних контрольних робіт отримали рейтинговий бал менший 60% від максимальної кількості балів, виділених на цей вид роботи, а також ті, що не з'явилися для виконання або не виконали завдань, вважаються такими, що мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, ліквідація якої є обов'язковою.

З дисципліни «Історія України (з найдавніших часів до середини XVI ст.)» здобувачі пишуть дві модульні контрольні роботи (в першому та другому семестрі).

Модульна контрольна робота складається із завдань чотирьох типів.

1. Завдання на встановлення відповідності («логічні пари»). Завдання складається з основи та двох стовпчиків інформації, позначених цифрами (ліворуч) і буквами (праворуч). Виконання завдання передбачає встановлення відповідності (утворення «логічних пар») між інформацією, позначеною цифрами та буквами. Завдання буде оцінене в 0, 1, 2, 3 або 4 бали: 1 бал – за кожен правильно встановлену відповідність («логічну пару»); 0 балів за будь-яку «логічну пару», якщо зроблено більше однієї позначки в рядку; 0 балів за завдання, якщо не вказано жодної правильної відповідності («логічної пари»), або відповіді на завдання не надано.
2. Завдання на встановлення правильної послідовності. Завдання складається з основи та переліку подій (явищ, фактів, процесів тощо), позначених буквами, які потрібно розташувати в правильній послідовності, де перша подія має відповідати цифрі 1, друга – цифрі 2, третя – цифрі 3, четверта – цифрі 4. Завдання буде оцінене в 0, 1, 2 або 3 бали: 3 бали, якщо правильно вказано послідовність усіх подій; 2 бали, якщо вказано першу й останню події; 1 бал, якщо вказано або першу, або останню подію; 0 балів за будь-яку правильно вказану подію, якщо зроблено більше однієї позначки в рядку; 0 балів за завдання, якщо неправильно вказано першу й останню події, або відповіді на завдання не надано.
3. Завдання з вибором трьох правильних відповідей із семи запропонованих варіантів відповідей. Завдання складається з основи та семи варіантів відповіді, позначених цифрами, серед яких лише три правильні. Завдання буде оцінене в 0, 1, 2 або 3 бали: 1 бал – за кожен правильно вказаний варіант відповіді (цифру) із трьох можливих; 0 ба-

лів, якщо не вказано жодного правильного варіанта відповіді (цифри), або один варіант відповіді (цифра) вказано тричі, або відповіді на завдання не надано. Порядок написання цифр значення не має.

4. Творче питання, яке оцінюється в 5 балів.

Критерії оцінювання творчого питання

Шкала ECTS	Бали	Критерії оцінювання
«відмінно»	5 балів	Здобувач вищої освіти у відповідях на питання демонструє глибокі знання, повною мірою володіє матеріалом, що дозволяє виявляти розуміння змісту предмету, його основних положень, категоріального апарату тощо, може обґрунтовувати свої судження, аргументуючи правильну відповідь, логічно та послідовно формулює текст відповіді на поставлене завдання.
«добре»	4 бали	Результати відповідей здобувача вищої освіти відповідають тим самим вимогам, що й для оцінки «відмінно», але при цьому здобувач допускає певні неточності та незначні помилки. Здобувач володіє матеріалом, правильно відповідаючи на поставлені завдання, логічно формулює відповіді, намагаючись аргументувати їх.
«задовільно»	3 бали	Відповіді здобувача вищої освіти на питання дозволяють виявити знання і розуміння основних положень предмета, певне володіння категоріальним апаратом, проте характеризуються фрагментарністю, відсутністю повноти та аргументованості. Здобувач допускає помилки при відповідях на питання, не вміє достатньо обґрунтувати свої судження.
«незадовільно»	2-0 балів (не зараховано)	Відповіді здобувача вищої освіти на питання не виявили знань та розуміння основних положень предмета, що спричинило значну кількість помилок або, взагалі, повну/часткову відсутність відповідей. Здобувач не вміє логічно побудувати відповідь, обґрунтувати свої судження, плутається у розумінні категоріального апарату тощо.

Академічна доброчесність. Очікується, що роботи студентів будуть їх оригінальними дослідженнями чи міркуваннями. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел, списування, втручання в роботу інших студентів становлять, але не обмежують приклади можливої академічної недоброчесності. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її не зарахування викладачем, незалежно від масштабів плагіату чи обману. URL: <https://integrity.kpnu.edu.ua/>

Визнання результатів неформальної та (або) інформальної освіти

У випадку, якщо здобувач освіти отримав знання у неформальній та/або інформальній освіті, зарахування результатів навчання здійснюється згідно «Порядку визнання в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти (нова редакція)», зокрема, якщо їх тематика відповідає змісту навчальної дисципліни (окремій темі). URL: <https://drive.google.com/file/d/19GCSM3y-K496gs8R-QJp0mO9FjUJumB4T/view>

В неформальній освіті:

- закінчення професійних курсів, семінарів або тренінгів, тематика яких відповідає змісту освітнього компоненту (окремій темі);
- підготовка конкурсної наукової роботи;
- призове місце на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт;
- призове місце на Всеукраїнській студентській олімпіаді.

В інформальній освіті:

- наявність наукової публікації;
- громадська або волонтерська діяльність.

Семестровий екзамен (40 балів)

Екзаменаційний білет складається з трьох питань. Нарахування балів за розкриття студентом кожного із них відбувається за рівнем навчальних досягнень, який корелюється з 40-бальною шкалою.

Шкала оцінювання

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 40-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
незадовільно	23 і менше	Здобувач не усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить безуспішні або недостатні спроби розповісти суть навчального матеріалу, дій репродуктивного характеру; здійснення простих узагальнень засвоєння окремих фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні». Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
задовільно	24-25	Здобувач вищої освіти володіє початковими знаннями, знає близько половини навчального матеріалу, здатний певною мірою відтворити його; орієнтується у поняттях, визначеннях; але аналіз навчального матеріалу викликає значні труднощі. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	26-27	Здобувач вищої освіти знає половину навчального матеріалу, розуміє сутність навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); робить прості узагальнення але окремі висновки не логічні, не послідовні. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	28-29	Здобувач вищої освіти розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати події, ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.

добре	30-31	Здобувач вищої освіти правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими теоріями і фактами, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок; вміє самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовує термінологію. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	32-33	Знання здобувачем вищої освіти досить повні, він достатньо вільно застосовує вивчений матеріал; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	34-35	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить поняття, категорії, нормативні документи; формулює закони; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
відмінно	36-37	Здобувач вищої освіти володіє глибокими і міцними знаннями; може визначати тенденції та суперечності різних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні тенденції, факти, явища, процеси; розв'язує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні явища, процеси. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	38-39	Здобувач вищої освіти володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни; вміє знаходити

		джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень; спроможний самостійно вивчити матеріал; оцінювати різноманітні явища, процеси; займає активну життєву позицію. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	40	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; логічно та творчо викладає матеріал в усній формі; розвиває свої здібності й нахили. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.

Оцінювання екзамену

Студенти, які мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, не допускаються до екзамену. Вони допускаються до екзамену після ліквідації академічної заборгованості за результатами поточного контролю. Вважається, що студент підготувався до екзамену, якщо рейтингова оцінка за його результатом більша або дорівнює 24 балам. Студентам, які за екзамен отримали незадовільну оцінку, дозволяється ліквідувати академічну заборгованість після належної підготовки. Ліквідація академічної заборгованості за результатами семестрового контролю дозволяється до початку наступного семестру в час, визначений графіком ліквідації академічної заборгованості, та допускається не більше двох разів з навчальної дисципліни: один раз викладачеві, другий – комісії, яка створюється за розпорядженням декана факультету.

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до таблиці відповідності.

**Таблиця відповідності шкал оцінювання навчальних
досягнень здобувачів вищої освіти**

Рейтингова оцінка з кредитного модуля (навчальної дисципліни)	Підсумкова оцінка за шкалою ЄКТС	Підсумкова оцінка за національною шкалою
		екзаменаційна
90-100 і більше	A (відмінно)/Excellent	відмінно
82-89	B (добре)	добре
75-81	C (добре)/Good	
67-74	D (задовільно)/Satisfactory	задовільно
60-66	E (достатньо)/Enough	
35-59	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)/Fail	незадовільно
34 і менше	F (незадовільно з обов'язковим проведенням додаткової роботи щодо вивчення навчального матеріалу кредитного модуля)/Fail	

**Умови визначення успішного засвоєння освітнього компоненту
«Історія України (з найдавніших часів до середини XVI ст.)»:**

- кредити присвоюються здобувачам вищої освіти після завершення навчальної дисципліни та успішного оцінювання досягнутих ними результатів навчання;
- критерієм успішного проходження здобувачем вищої освіти оцінювання результатів навчання є досягнення ним мінімального порогового рівня оцінок за кожним запланованим результатом навчання освітнього компоненту та мінімального порогового рівня оцінки за освітнім компонентом загалом, яких складає 60% від максимально можливої кількості балів, визначеної відповідними нормативними документами Університету;

- здобувач вищої освіти вважається таким, що має академічну заборгованість за результатами поточного контролю, якщо він не відпрацював пропущені навчальні заняття, не пересклав оцінки 0, 1, 2, 3 отримані на навчальних заняттях, не виконав або виконав модульну контрольну роботу, завдання самостійної роботи з оцінкою, що становить менше 60% від максимальної кількості балів, виділених на ці види робіт;
- здобувач вищої освіти, який має академічну заборгованість з освітнього компонента за результатами поточного контролю, не допускається до екзамену. Рішення про недопущення за поданням викладача приймає декан факультету, його оприлюднюють до початку екзамену. У відомості обліку успішності роблять запис «не допущено»;
- здобувач вищої освіти допускається до складання екзамену після ліквідації академічної заборгованості за результатами поточного контролю;
- здобувач вищої освіти підготувався до екзамену з освітнього компонента, якщо його рейтингова оцінка за результатами екзамену є більшою або рівною 24 балам (60% від максимально можливої для даної форми контролю кількості балів). Рейтингову оцінку такого здобувача вищої освіти з освітнього компонента визначають як суму рейтингової оцінки за результатами поточної успішності та рейтингової оцінки за результатами екзамену;
- якщо допущений до екзамену здобувач вищої освіти не підготувався (його рейтингова оцінка за результатами екзамену є меншою 24 балів), то бали за екзамен до рейтингової оцінки поточної успішності не додаються, виставляють підсумкову оцінку з освітнього компонента FX за шкалою ЄКТС та «незадовільно» за національною шкалою;
- здобувачам вищої освіти, які за результатами підсумкового контролю у формі екзамену отримали незадовільну оцінку, дозволяють ліквідувати академічну заборгованість після належної підготовки;
- ліквідацію академічної заборгованості за результатами семестрового контролю дозволяють до початку наступного семестру в час, визначений графіком ліквідації академічної заборгованості, та допускають не більше двох разів: перший раз – викладачеві, другий – комісії яку створюють за розпорядженням декана факультету;

- відповідь здобувача вищої освіти, який ліквідовує академічну заборгованість на засіданні комісії, оцінюють за 100-бальною шкалою без урахування рейтингової оцінки поточної успішності;
- за неуспішного проходження оцінювання результатів навчання за освітнім компонентом кредити здобувачі вищої освіти не присвоюють;
- якщо здобувач вищої освіти, допущений до семестрового контролю не з'явився на семестровий екзамен, у відомості обліку успішності викладач записує «не з'явився». Про незалежні від здобувача вищої освіти причини (у тому числі непрацездатність у зв'язку із хворобою), які підтверджують неможливість його присутності на екзамені, він має негайно повідомити декана факультету.

В умовах застосування дистанційних технологій навчання організація поточного і семестрового контролю відбувається відповідно до «Порядку організації поточного та семестрового контролю із застосуванням дистанційних технологій навчання в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (зі змінами)» URL : https://drive.google.com/file/d/15qM6nA_NtvOZxOYz4Hzc8DZNgnAiL_zz/view).

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / за ред. М. Котляра. Київ: Наукова думка, 2002. 397 с.
2. Галицько-Волинський літопис: текстологія / за ред. О.П. Толочка; НАН України; Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2020. 929 с.
3. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Книга IV: Мельпомена / переклад А. Білецького. Київ: Наукова думка, 1993. С. 180-228.
4. Геродот. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом. Київ : Довіра, 1992. 72 с.
5. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / за ред. А. Коцура, Н. Терес. Київ, 2008. 1100 с.
6. Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / уклад., комент. В.Ю. Короля. Київ, 2001. 448 с.
7. Історія України: хрестоматія / упоряд. В.М. Литвин; відп. ред. В.А. Смолій; НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 1056 с.
8. Києво-Печерський патерик. Львів: Свічадо, 2010. 191 с.
9. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. 1285 с.
10. Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / підготував В. Кравченко. Київ, 2005. 597 с.
11. Литовська Метрика. Книга № 235. (1547-1549): 20-та Книга судових справ / підготував Д. Ващук; НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2019. I–XX; 75 с.
12. Літопис Руський. За Іпатським списком / переклад Л.Є. Махновця. Київ: Дніпро, 1989. 590 с.
13. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В.В. Яременка. Київ: Рад. письменник, 1990. 558 с.
14. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. / голова редкол., наук. ред. Т. Гунчак. Київ: Дніпро, 2001. Т. 1: X-XV ст. / упоряд. і прим. О. Сліпушко; ред. Ю. Косенко; передм. О. Сліпушко, В. Яременко, 2001. 632 с.; Т. 2, кн. 1: XVI ст. / упоряд., передм., прим. В. Шевчука, ред. тому С. Коба, 2001. 556 с.
15. Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / упоряд. Т. Гошко Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2011. 688 с.

НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ТА УЗАГАЛЬНЮЮЧІ ВИДАННЯ

1. Абашина Н., Козак Д., Синиця Є., Терпиловський Р. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник. Київ: Стародавній світ, 2012. 366 с.
2. Баженов О.Л. Історія первісного суспільства: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти історичного факультету денної форми навчання. 2-е вид., доп. і перероблене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 270 с.
3. Бойко О.Д. Підручник. Історія України. 7-е вид. Київ: Академія, 2021. 640 с.
4. Бунятян К.П. Давнє населення України: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 228 с.
5. Винокур І., Телегін Д. Археологія України: навч. посібник. Тернопіль, 2008. 498 с.
6. Винокур І.С., Трубочанінов С.В. Давня і середньовічна історія України. Київ: Вища школа, 1996. 315 с.
7. Гончарук П.С. Історія України з найдавніших часів до початку XX століття: навч. пос. 2-е вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 528 с.
8. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ, 1990. 524 с.
9. Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. Т. 1. До початку XI віка. Київ: Наук. думка, 1994. 736 с.; Т. 2. XI-XIII вік, 1992. 640 с.; Т. 3. До року 1340, 1993. 592 с.; Т. 4. XIV-XVI віки – відносини політичні, 1993. 544 с.; Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII в., 1994. 704 с.
10. Давня історія України: в 3-х томах / голова ред. кол. П.П. Толочко. Київ: Наукова думка. Том 1: Первісне суспільство / відповід. ред. В.Н. Станко. 1997. 560 с.; Том 2: Скіфо-антична доба / відп. ред. С.Д. Крижицький. 1998. 496 с.; Том 3: Слов'яно-руська доба / Ю.С. Асєєв [та ін.]; ред. П.П. Толочко. Київ, 2000. 695 с.
11. Дещинський Л.Є. та ін. Історія України та її державності. Курс лекцій: навч. посібник. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 476 с.
12. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В.М. Литвин (голова), Г.В. Боряк, В.М. Геєць та ін.; відп. ред. В.А. Смолій; авт. кол.: Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран, В.К. Баран та ін.]; НАН України; Інститут історії України. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.
13. Енциклопедія історії України. Київ, 2003-2021. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0001124>.
14. Історія України / керівник авт. кол. Ю. Зайцев. 2-е вид., зі змінами. Львів: Світ, 1998. 488 с.
15. Історія України в особах IX-XVIII ст. / авт. кол.: В. Замлинський (керівник). Київ: Вид-во Україна, 1993. 396 с.

16. Історія цивілізації. Україна. Том 1: Від кіммерійців до Русі (X ст. до н.е. – IX ст.) / упоряд. М.Ю. Відейко. Харків: Фоліо, 2019. 586 с.; Том 2. Від Русі до Галицького князівства (900-1256) / упоряд. О. Черненко. Харків: Фоліо, 2021. 1139 с.
17. Крип'якевич І.П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 519 с.
18. Литвин В. Історія України: підручник / відп. ред. В. Смолій; НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 991 с.
19. Мицик Ю.А., Бажан О.Г. Від трипільців до кіборгів: Коротка історія України. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2020. 688 с.
20. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. Київ: Либідь, 1995. Т. 1: До середини XVII століття. 3-є вид., 1995. 588 с.
21. Савчук І.Г. Розвиток господарської діяльності на території сучасної України у просторі і часі / за ред. В. Смолія. Київ: Інститут історії України, 2019. 210 с.
22. Свідерський Ю.Ю., Окаринський В.М. Курс лекцій з історії України. У двох частинах. Частина I. Від найдавніших часів до останньої чверті XVII ст. Пробне видання. Тернопіль, 2010. 400 с.
23. Сегеда С. У пошуках предків. Антропологія та етнічна історія України. Київ: Наш час, 2012. 430 с.
24. Терещенко Ю.І. Україна і Європейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. Київ, 1996. 496 с.
25. Терещенко Ю. Україна та Європа: нарис історії від найдавніших часів до початку XIX ст. Київ: Темпора, 2024. 892 с.
26. Україна крізь віки: в 15 т. / ред. В.А. Смолій; НАН України; Ін-т археол. України; Ін-т історії України. Київ: Альтернативи, 1998-2000. Т. 1. На світанку історії / К. Бунатян, В. Мурзін, О. Симоненко, 1998. 336 с.; Т. 2: Античні держави Північного Причорномор'я / С. Крижицький, В. Зубар, А. Русяєва. Київ, 1998. 352 с.; Т. 3: Давні слов'яни / В.Д. Баран, 1998. 333 с.; Т. 4: Київська Русь / П.П. Толочко, О.П. Толочко, 1998. 352 с.; Т. 5: Галицько-Волинська Русь / М. Котляр, 1998. 335 с.; Т. 6: Україна під татарами і Литвою / О.В. Русина, 1999. 320 с.
27. Уривалкін О.М. Історія України (середина XIII – середина XVII ст.): навч. посібн. для студентів вищих закладів освіти. Київ: Кондор, 2005, 284 с.
28. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 1997. 380 с.
29. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-е вид. Київ, 2005. 584 с.

ТЕМАТИЧНІ АКАДЕМІЧНІ ВИДАННЯ ТА ЗБІРНИКИ

1. IV Всеукраїнська наукова конференція «Від аристократії до еліти: домодерні та модерні ідентичності, ієрархії та середовище правлячої верстви»: Програма та матеріали. Кам'янець-Подільський, 24 травня 2024 р. / НАН України. Інститут іс-

- торії України; Кам'янець-Подільський національний Університет імені Івана Огієнка; Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Київ: Інститут історії України, 2024. 80 с.
2. III Міжнародна наукова конференція «Війна і Соціум у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи»: Програма та тези доповідей (15 листопада 2024 р., м. Кам'янець-Подільський) / відп. ред. Д. Ващук; НАН України; Інститут історії України; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Київ: Інститут історії України, 2024. 74 с.
 3. VIII Міжнародна наукова конференція «Україна і Велике князівство Литовське в XIV-XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загально-європейському вимірі»: Програма та тези доповідей (27 жовтня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський) / відп. ред. Д. Ващук; Інститут історії України НАН України; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 63 с.
 4. Археологія давніх слов'ян: дослідження і матеріали / за ред. Д.Н. Козак. Київ, 2004. 336 с.
 5. Буйських А.В., Сон Н.О. Від античності до християнства. Збірник наукових статей, присвячений 70-річчю Віталія Михайловича Зубаря. Київ: ІА НАН України, 2020. 248 с.
 6. Ващук Д., Черкас Б. Східне пограниччя Європи: Український фронт у добу пізнього середньовіччя. 2-е вид., допов. Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А.С., 2022. 188 с.
 7. Верменич Я.В. Україна: історичний простір ідентичності / відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2025. 667 с.
 8. Вирський Д. На ловах світу: Україна ранньомодерна (XV – середина XIX ст.). Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2025. 304 с.
 9. Вирський Д. Початок сучасності : друга хвиля глобалізації, кінець Старого Порядку та Україна (XV – середина XIX ст.) / наук. ред. І. Колесник. Київ: НАН України; Інститут історії України, 2019. 162 с.
 10. Від венедів до Русі. Збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Дениса Никодимовича Козака з нагоди його 70-ліття / Інститут археології НАН України. Київ; Харків: Майдан, 2014. 380 с.
 11. Войтович Л. Княжа доба на Русі (837-1492). Т. I: Становлення імперії Русь (837-1054). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. 590 с.
 12. Галицько-Волинська держава. XII-XIV ст. Зб. наук. пр. Кн. 1. Львів, 2002. 500 с.
 13. Галич. Збірник наук. праць. Випуск 1. / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. 216 с.; Випуск 2, 2017. 287 с.; Випуск 3, 2018. 295 с.
 14. Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України (матеріали міжнародної ювілейної наукової конференції). Івано-Франківськ, 1998. 350 с.

15. Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. 252 с.
16. Гершкович Я.П., Гречко Д.С. (ред.). Археологія України за роки Незалежності. Київ: ІА НАН України, 2022. 448 с.
17. Горобець В. та ін. Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького. Харків, 2016. 352 с.
18. Грушевський М.С. Історія української літератури: в 6 т. 9 кн. Т. 2. / упоряд. В.В. Яременко; приміт. С.К. Росовецького. Київ: Либідь, 1993. 264 с.; Т. 3. 285 с.
19. Грушевський М.С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. Київ: Наук. думка, 1991. 560 с.
20. Гуржій О.І., Реєнт О.П. Славетна Україна. Битви та повстання від княжої до імперської доби. Київ: Арій, 2023. 352 с.
21. Гуржій О., Реєнт О. У лабіринтах української дипломатії. Від князівської доби до початку XX століття. Київ: Арій, 2023. 352 с.
22. Енциклопедія трипільської цивілізації: в 2 т. Київ, 2004. Т. 1. 703 с.; Т. 2. 2004. 654 с.
23. Етнічна історія давньої України. Київ, 2000. 280 с.
24. Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України. Київ: Абрис, 1994. 254 с.
25. Залізняк Л. Первісна історія України. Київ, 1999. 264 с.
26. Історія давньої зброї. Дослідження 2018: збірник наукових праць Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.) / упоряд. Д.В. Тоїчкін; НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2020. 412 с.
27. Історія державної служби в Україні. У п'яти томах. Том 3. Документи і матеріали V ст. до н. е. – 1774 р./ Керівник колективу упорядників Г. Боряк. Київ, 2009. 656 с.
28. Історія української культури: у п'яти томах. Т. 1. Історія культури давнього населення України / ред. В.А. Смолій. Київ: Наук. думка, 2000. 1136 с.; Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / [В.С. Александрович та ін.]; голов. редкол.: Я.Д. Ісаєвич (голов. ред.) [та ін.], 2001. 846 с.
29. Крип'якевич І. Історія української культури. Київ: Либідь, 1994. 656 с.
30. Климовський С., Сварник І., Войтович Л., Ващук Д., Блануца А., Черкас Б. Україна: литовська доба 1320-1569. 2-е вид., переробл. / відп. ред. Ю. Ференцева. Київ: ТОВ «Балтія-Друк», 2017. 176 с.
31. Людина, суспільство, влада в давній та ранньомодерній Україні: контексти історичної презентації / відп. ред. В. Смолій; НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2020. 616 с.
32. Русіна О. та ін. Україна: литовська доба 1320-1569. Київ, 2001. 176 с.
33. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-е вид. Київ: Друга рука, 1993. 550 с.

34. Україна в міжцивілізаційних дискурсах античності, середньовіччя та раннього модерну / відп. ред. В. Смолій; НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2022. 568 с.
35. Україна в цивілізаційних потоках ранньої модерності / НАН України; Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2024. 815 с.
36. Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIV ст. / наук. ред. Ф.М. Шабульдо; упор. О.Д. Брайченко. Київ, 2003. 140 с.
37. Шейко В.М., Тишевська Л.Г. Історія української культури: навч. посібник / наук. ред. В. М. Шейко. Київ: Кондор, 2006. 264 с.
38. Шлях з первісності у цивілізацію. Українські шати середньовіччя / НАН України; Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2023. 658 с.
39. Щербаківський В. Формация української нації. Нарис праісторії України. Нью-Йорк, 1958. 147 с.
40. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століть. Волинь і Центральна України. Київ: Критика, 2008. 472 с.

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ МОНОГРАФІЇ І СТАТТІ

1. Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. Львів, 1999. 132 с.
2. Александрович В.С., Войтович Л.В. Король Данило Романович. Славетні постаті Середньовіччя. Біла Церква: Вид. Пшонківський О.В., 2013. Вип. 3. 240 с.
3. Алфьоров О. Печатки Київської митрополії XI-XIV ст.: клір та інституції. Каталог колекції Музею Шереметьєвих. Київ: Видавничий дім «Антиквар», 2021. 240 с.
4. Археологія давніх слов'ян: дослідження і матеріали / за ред. Д.Н. Козак. Київ, 2004. 336 с.
5. Ауліх В. Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI-VII ст. н. е. в Західній Волині. Київ: Наукова думка, 1972. 123 с.
6. Баженов О. Княгиня Ірина-Інгігерда в русько-скандинавських відносинах та історії православної церкви часів правління Ярослава Мудрого. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи* : збірник наукових праць (ПІКЦСЄ) / [редкол.: В.С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. Вип. 4. С. 22-30.
7. Баженов О. Матеріальна культура первісних людей: від кам'яного віку до розвитку металургії. *Вісник науки та освіти. Серія історична*. 2024. №4 (22). С. 1728-1745.
8. Баженов О.Л. До проблеми заселення найдавнішими людьми території України (доба раннього палеоліту). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 11. До 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. С. 116-124.

9. Баженов О.Л. Ранній палеоліт на території України: історіографічний аспект. *Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2017. Т. 24: Присвячено 100-річчю подій Української революції 1917-1921 рр. С. 292-303.*
10. Баженов О.Л. Середній палеоліт України: історіографічний аспект. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 12. С. 18-27.*
11. Баженов О.Л. Сучасна візія походження людини і людського суспільства в сучасній українській історіографії. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2017. Вип. 10. С. 13-20.*
12. Балабушка В.А. Родинно-спадкові традиції Рюриковичів: гілки Ольговичів, Давидовичів, володарів Чернігово-Сіверського князівства. *Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури. 2018. Т. 1. С. 46-52.*
13. Балушок В. Етнічна ситуація в Давній Русі та розорення Києва 1169 року. *ПІКЦСЄ. 2023. Вип. 11: На пошану доктора історичних наук, професора С.А. Копилова. С. 47-65.*
14. Балушок В. З історії української етнічності (від «русинів» до «українців»). *Український історичний журнал (УІЖ). 2018. №2. С. 163-178.*
15. Барабанов Ю.М., Будяков В.В. Работоргівля і втрати українського етносу в XIV ст. *Одесі 200: тези доповідей міжнар. наук.-теорет. конференції. Одеса, 1994. Ч. 2. С. 149-150.*
16. Баран В., Баран Я. Історичні витоки українського народу. Київ: Генеза, 2005. 208 с.
17. Баран В.Д. Походження українського народу. Київ, 2002. 194 с.
18. Бібіков Д. Очищені вогнем. Поховальний обряд слов'ян переддержавного періоду на території України та суміжних регіонів. Київ: ІА НАН України, 2024. 288 с.
19. Білоус Л.М. Зміцнення великокнязівської влади за Володимира Мономаха. *Історія та правознавство. 2010. №11. С. 25-31.*
20. Блануца А., Вікторова Л. З історії формування маєткових комплексів князів Чорторийських у Великому князівстві Литовському (кінець XV-XVI ст.). *УІЖ. 2019. №2. С. 94-113.*
21. Бодрухін В. Феодальна роздробленість і еволюція державності (XII-XIII ст.). *Пам'ять століть. 2000. №4. С. 26-30.*
22. Болтрик Ю.В., Фіалко О.Є. Курган Огуз. Могила одного з останніх царів Скіфії. Київ: ІА НАН України; Житомир: БукДрук, 2024. 560 с.
23. Брайчевський М. Походження Русі. Київ: Наукова думка, 1968. 224 с.
24. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. 2-е вид. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2002. 154 с.
25. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. Київ: Наукова думка, 1988. 261 с.

26. Брайчевський М.Ю. Вибране / наук. ред. Ю. Кухарчука. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. Т. I. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. 720 с.; Т. II. Хозарія і Русь. Аскольд – цар київський. 816 с.
27. Бубенок О. Етнічний склад осілого населення причорноморських степів наприкінці X – початку XIII ст. *Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. Київ, 2002. Вип. 2. С. 14-37.
28. Бубенок О. Проблема походження придонецьких ясів. *ПІКЦЄ*. 2022. Вип. 10: На пошану доктора історичних наук О.Б. Головка. С. 112-126.
29. Бубенок О. Ранні торки у степах Північного Приазов'я. *ПІКЦЄ*. 2012. Вип. 3. С. 38-47.
30. Бумблаускас А., Кіркене Г., Черкас Б., Ващук Д., Скурвідайте Л. Епоха Вітовта в історії України: 1387-1430. Київ: Видавництво «Балтія-Друк», 2020. 208 с.
31. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах). Том 1. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Видавничий дім «Альтернатива», 2003. 863 с.
32. Василенко Г.К. Велика Скіфія. Київ, 1991. 48 с.
33. Ващук Д. Подільське князівство у другій половині XIV ст.: особливості правового статусу. *УІЖ*. 2018. №2. С. 4-19.
34. Ващук Д., Жеребцова Л. Митні привілеї як джерело до вивчення правового становища євреїв-митників на території Великого князівства Литовського (кінець XV – середина XVI ст.). *ПІКЦЄ*. 2011. Вип. 2. С. 59-66.
35. Ващук Д., Старенький І. Важливі аспекти матеріальної культури міст Поділля та Волині у другій половині XIV – першій половині XV ст. (за даними археологічних досліджень). *УІЖ*. 2021. №6. С. 116-134.
36. Відейко М.Ю. Повість про князя Кия. Київ: Кріон, 2009. 112 с.
37. Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. 2-е вид. Київ: Академперіодика, 2003. 184 с.
38. Відейко М.Ю. Трипільські протоміста. Історія досліджень / НАН України; Інститут археології. Київ, 2002. 144 с.
39. Відейко М.Ю. Україна: від Антів до Русі. Київ: Кріон, 2009. 240 с.
40. Відейко М.Ю. Україна: від Трипільля до Антів. Київ: КВІЦ, 2008. 280 с.
41. Відейко М.Ю. Шляхами трипільського світу. Київ: Наш час, 2007. 296 с.
42. Вілкул Т. Лаврентіївська версія «Повісті временних літ» у текстології Новгородсько-Софійської групи. *УІЖ*. 2021. №5. С. 175-189.
43. Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи XI-XIV століть. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 478 с.
44. Войтович Л. Виробництво і обробка заліза у Галицькій і Волинській землях у IX-XIV століттях. *ПІКЦЄ*. 2022. Вип. 10: На пошану доктора історичних наук О.Б. Головка. С. 191-214.
45. Войтович Л. Відносини галицько-волинських князів з Литвою. *Княжа доба: історія і культура*. 2013. Вип. 7. С. 147-166.
46. Войтович Л. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2004. № 502. Держава та армія. С. 13-18.

47. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. 649 с.
48. Войтович Л.В. Князь Юрій-Болеслав Тройденович: ескіз портрету. *Княжа доба: Історія і культура*. Львів, 2011. Вип. 5. С. 209-221.
49. Войтович Л. Козацька піхота: озброєння, організація, бойові можливості на тлі європейської лінійної піхоти кінця XV – середини XVII ст. *ПІКЦСЕ*. 2012. Вип. 3. С. 64-79.
50. Войтович Л. Король Данило Романович: загадки та дискусії. *Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України*: наук. зб. на пошану д-ра іст. наук, проф. Валерія Степанкова / відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2007. С. 383-403.
51. Войтович Л. Король Данило: спроби фальсифікації портрету. *Чорноморський літопис: науковий журнал*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2016. Вип. 11. С. 13-32.
52. Войтович Л. Лев Данилович: «князь думен и хоробор на рати» чи «безчесний князь»? *Україна в Центральній-Східній Європі*. 2013. Вип. 12-13. С. 148-189.
53. Войтович Л. Сармати на землях нинішньої України: проблеми локалізації племен. *Записки НТШ*. Львів, 2010. Т. 260. Кн. 2. С. 7-23.
54. Войтович Л. Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації. *УІЖ*. 2003. №4. С. 134-139.
55. Войтович Л.В. Угорська політика галицьких князів Данила Романовича і Лева Даниловича (1205-1301). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2013. Вип. 23. С. 83-100.
56. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. Львів, 1996. 256 с.
57. Войтович Л. Чи був галицьким князем Шварн Данилович? *ПІКЦСЕ*. 2011. Вип. 2. С. 51-59.
58. Войтович Л. Юрій Львович та його політика. *Галичина і Волинь в добу середньовіччя*. Львів, 2001. Вип. 3. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. С. 70-78.
59. Войтович Л. Ярослав Осмомисл: спроба портрета. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / відп. ред. М. Литвин; упоряд. Ф. Стеблій; НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016. Вип. 28. С. 468-481.
60. Войтович Л.В. Князь Лев Данилович. Львів: НАН України; Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. 181 с.
61. Волощук М.М. «Вокняжение» галицьке Володислава Кормильчича (1210-1214 рр., з перервами): міфи і реальність. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2009. Вип. XV. С. 38-47.

62. Волощук М.М. Вплив державотворчої діяльності князя Романа Мстиславича на еволюцію міжнародно-правового статусу Галицької та Волинської земель (кінець XII – початок XIII ст.) *Україна соборна: збірник наукових статей*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 2. Ч. 3. (Історична регіоналістика в контексті соборності України). С. 15-29.
63. Волощук М. Галицькі князі та знать у відносинах із Литвою XII-XIV ст. *УІЖ*. 2018. №4. С. 4-19.
64. Волощук М.М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / відп. ред. Л.В. Войтович. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 496 с.
65. Волощук М. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу. *Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: Ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу* (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору): матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. Івано-Франківськ; Галич, 2006. С. 64-72.
66. Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.): монографія. Харків: Парус, 2006. 352 с.
67. Гайденок П. Суд над Поликарпом, ігуменом Печерским: каноническо-правовые стороны конфликта. *ПІКЦСЄ*. 2020. Вип. 8. С. 7-25.
68. Головка О.Б. Ярослав Осмомисл в політичному житті Русі другої половини XII ст. (до питання про оцінку діяльності галицького князя). *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України*. Галич, 2008. С. 19-25.
69. Головка О. Взаємини Краківського і Волинського князівств в 90-х роках XII ст. *ПІКЦСЄ*. 2020. Вип. 8. С. 25-42.
70. Головка О. Держава Романовичів та Золота Орда (40-50-ті рр. XIII ст.). *УІЖ*. 2004. №6. С. 3-16.
71. Головка О. Князь Володимирко Володарович – перший володар об'єднаного Галицького князівства. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2006-2007. Вип. 13. С. 90-97.
72. Головка О. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 272 с.
73. Головка О.Б. Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці. *УІЖ*. 2009. №4. С. 28-47.
74. Головка О. Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.). *Україна в Центрально-Східній Європі (із найдавніших часів до XVIII ст.)*. Київ, 2002. Вип. 2. С. 59-76.
75. Головка О. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ, 2021. 600 с.

76. Головка О. Русь і Польща у політичних взаємовідносинах середини XII ст. *ПІКЦЄ*. 2012. Вип. 3. С. 47-56.
77. Головка О. Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лешка Бялого та її наслідки. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2013. №12. С. 127-147.
78. Головка О. Степове і лісостепове населення у минулому України доби Середньовіччя. *ПІКЦЄ*. 2015. Вип. 4. С. 46-61.
79. Головка О. Столиці князя і короля Данила Романовича. *ПІКЦЄ*. 2023. Вип. 11: На пошану доктора історичних наук, професора С.А. Копилова. С. 65-90.
80. Головка О.Б. Війна за «галицьку спадщину» (1187-1189). *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2010. Вип. 3. С. 116-132.
81. Головка О.Б. Князь Роман Мстиславич і його доба. Нариси історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття. Київ: Стилос, 2001. 249 с.
82. Головка О.Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ: ВД «Стилос», 2006. 575 с.
83. Горбаненко С.А. (ред.). Магія повсякдення давніх слов'ян. Нариси. Київ: Академперіодика, 2022. 210 с.
84. Горбаненко С.А. (ред.). Побутова магія східних слов'ян за археологічними даними: нариси. Київ: Наукова думка, 2020. 176 с.
85. Горбаненко С.А., Журавльов О.П. Літописні слов'яни передодня утворення Давньої Русі: тваринництво чи мисливство. Київ: Інститут археології НАН України; Харків: Майдан, 2021. 376 с.
86. Горбач Т. Нові відомості про грамоту князя Андрія Юрійовича до торунських городян із 1320 р. *УІЖ*. 2023. №6. С. 323-331.
87. Горбач Т.С. Руське королівство й Німецький орден за часів Юрія II. *УІЖ*. 2017. №2. С. 19-32.
88. Гордієнко Д. Постать княгині Ольги в українській культурі. *ПІКЦЄ*. 2022. Вип. 10: На пошану доктора історичних наук О.Б. Головка. С. 333-359.
89. Гошко Т.Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.). Львів: Афіша, 2002. 255 с.
90. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Івано-Франківськ, 1992. Т. 1. 201 с.
91. Гребельник О.П. Розвиток митної справи за часів Київської Русі. *Митна безпека: науковий журнал*. 2017. №1. С. 26-33.
92. Грицак П. Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк: НТШ, 1958. 174 с.
93. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. URL: <http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm>.
94. Гулевич В. Литовсько-ординські відносини в першій половині XIV ст., або Ще раз про посольство князя Коріата Гедиміновича до хана Джанібека 1348 р. *УІЖ*. 2023. №4. С. 125-152.

95. Гулевич В.П. Загадковий правитель Кримського ханства Джанібек Султан (1476-1477 рр.). *УІЖ*. 2017. №1. С. 4-11.
96. Гурбик А.О. Волочна поміра на українських землях у складі Великого князівства Литовського в XVI ст. *УІЖ*. 1996. №4. С. 49-59.
97. Гурбик А.О. Еволюція соціально-територіальних спільнот у середньовічній Україні. Київ, 1998. 319 с.
98. Гурбик А.О. Сільська громада в Україні XIV-XVIII ст.: еволюція основних суспільно-територіальних форм. *УІЖ*. 1997. №5. С. 52-66.
99. Гуржій І. Об'єднувач галицько-волинських земель. *Україна в Центральній-Східній Європі: з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* / відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2002. Вип. 2. С. 392-416.
100. Данило Романович і його часи / за ред. М. Волощука, В. Нагірного. *Colloquia Russica*. Krakow; Bratislava, 2015. Series II. Vol. 3. Т. 5. 269 с.
101. Дашкевич Я.Р. Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні XIII-XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження). *Історичні джерела та їх використання*. Київ, 1969. Вип. 4. С. 137-171.
102. Дашкевич Я.Р. Ясир з України (XV перша половина XVII ст.) як історико-демографічна проблема. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Київ, 1993. Вип. 2. Т. 5. С. 40-48.
103. Дзюба О. та ін. Історія України в особах: Литовсько-польська доба. Київ, 1997. 272 с.
104. Єльніков М. Золотоординські часи на українських землях. Київ: Наш час, 2008. 174 с.
105. Залізняк Л. Від склавинів до української нації. Київ: 2004. 256 с.
106. Залізняк Л.Л. Українці: витоки та історичні долі. Київ: Темпора, 2011. 424 с.
107. Зема В. Володимирове хрещення та агіографія: між легендою й історіографією. *УІЖ*. 2025. №2. С. 5-25.
108. Імперії і варвари. Збірник наукових праць до 80-річчя від дня народження О.М. Приходнюка. Київ: Інститут археології, 2024. 336 с.
109. Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава. Львів, 1999. 40 с.
110. Іщенко О.С. Візантійська спадщина Володимира Мономаха в історичній пам'яті. *УІЖ*. 2016. №1. С. 21-37.
111. Іщенко О.С. Володимир Мономах в українській історичній пам'яті. *УІЖ*. 2015. №1. С. 11-25.
112. Калущий С.С. Історичний наратив В'ячеслава Липинського: держава, монархія, аристократія: монографія / наук. ред. В.С. Степанков. Кам'янець-Подільський: Панькова А.С., 2022. 314 с.
113. Калущий С. Руські (українські) бояри на обороні українського прикордоння (за матеріалами описів замків). *ПІКЦСЄ*. 2021. Вип. 9: На пошану члена-кореспондента НАН України С.В. Віднянського. С. 250-258.

114. Келембет С. Князь Федір (Федюшко) Любартович: володіння в коронній Русі та їх державно-правовий статус. *УІЖ*. 2020. №4. С. 4-20.
115. Келембет С.М. Князі Несвізькі та Збаразькі: XIII – початок XVI століть. 2-е вид., виправлене та розширене / НАН України; Інститут історії України. Кременчук, 2021. 332 с.
116. Кіндратенко А.М. Європейські гуни – предки українців. Харків: Див, 2007. 169 с.
117. Кіндратенко А.М. Матеріали до історії Скитії-України IV-V століть. Походження та дії гунів. Кн. 1: Гуни в описі Амміана Марцеліна та в повідомленнях інших письменників. Харків, 2002. 84 с; Кн. 2. Гуни в описі Пріска Палійського, 96 с.
118. Коваленко В. Політичне становище південно-руських земель в XII-XIII ст. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. Київ, 2002. Вип. 2.
119. Колода В.В., Горбаненко С.А. Сільське господарство населення Хозарського каганату в лісостеповій зоні. Київ: Академперіодика, 2018. 170 с.
120. Котляр М. Давньоруська державність: до і після Любеча. *УІЖ*. 1997. №4. С. 19-28.
121. Котляр М. Давньоруська держава кінця XI – початку XIII ст.: від усобиць до стабілізації *УІЖ*. 1997. №2. С. 18-28.
122. Котляр М. Засади і методика створення коментованого видання Галицько-Волинського літопису. *УІЖ*. 2004. №2. С. 94-104.
123. Котляр М. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2002. 247 с.
124. Котляр М. Історія України в особах: Давньоруська держава. Київ: Україна, 1996. 239 с.
125. Котляр М.Ф. Історія давньоруської державності. Київ: Київський славістичний ун-т, 2002. 234 с.
126. Котляр М.Ф. Київський літопис XII століття. Історичне дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 316 с.
127. Котляр М. Княгиня Ольга у давньоруській фольклорній традиції. *УІЖ*. 2010. №5. С. 191-202.
128. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. / відп. ред. І.С. Слабеев; АН УРСР; Інститут історії. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1981. 240 с.
129. Котляр М.Ф. Русь язичницька: Біля витоків східнослов'янської цивілізації. Київ: Заповіт, 1995. 288 с.
130. Котляр М.Ф. Як і чому настала удільна роздробленість на Русі (XII-XIII ст.). Київ, 1998. 106 с.
131. Котляр М.Ф., Ричка В.М. Княжий двір Південної Русі X-XIII ст. Київ: Наукова думка, 2008. 357 с.
132. Котляр М.Ф. Данило Галицький. Київ: Наукова думка, 1979. 185 с.
133. Котляр М.Ф. До історії давньоруської провінції. *УІЖ*. 2017. №4. С. 4-19.
134. Котляр М.Ф. Духовний світ літописання. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 338 с.

135. Котляр М. Феномен удільної роздробленості Русі (повернення до проблеми). *УІЖ*. 2013. №2. С. 24-37
136. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. 2-е вид. зі змінами і доповненнями. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 220 с.
137. Кулаковський П. Роль князя Костянтина Острозького в організації оборони південних рубежів Великого Князівства Литовського половині XVI ст. *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. Т. II. С. 82-95.
138. Литовська Метрика в комплексі пізньосередньовічних джерел з історії України: проблеми вивчення та публікації. Матеріали круглого столу (Київ, Інститут історії України НАН України, 21 березня 2012 р.) / редкол. збірника: Г. Боряк, (відп. ред.) А. Блануца, Д. Ващук, І. Ворончук, Л. Жеребцова (відп. секр.), П. Кулаковський; НАН України; Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2012. 58 с.
139. Лебедева Ю.О. Термін «Русь» та його тлумачення вченими державницької школи української історіографії. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2013. №4. С. 90-97.
140. Луговий О. Болгарія та Русь у тенетах візантійської політики. Балканські війни 967-971 рр. *ПІКЦСЄ*. 2022. Вип. 10: На пошану доктора історичних наук О.Б. Головка. С. 85-112.
141. Магомедов Б.В. Пам'ятки черняхівської культури Вінницької області. Київ: ІА НАН України, 2022. 146 с.
142. Манько В.О., Теліженко С.А. Неолітична стоянка Бондариха II у Сіверськодонецьчині. Київ: Янтар, 2022. 120 с.
143. Михайловський В. Вищі урядники руських воєводств Польського королівства у 1506-1572 рр. Відкрита/закрита група 1. *ПІКЦСЄ*. 2012. Вип. 3. С. 80-93.
144. Михайловський В. Володіння «трьох татарських» царів та уявлення про «потрійне Поділля» в битві під Грюнвальдом. *УІЖ*. 2018. №1. С. 4-17.
145. Михайловський В. Наші королі – Reges Nostri. Володарі та династії в історії України (1340-1795). Київ: Темпора, 2023. 434 с.
146. Михайловський В.М. Формування території історичного Поділля у другій половині XIV ст. *УІЖ*. 2017. №3. С. 67-82.
147. Мозолевський Б. Скіфський степ. Київ: Наукова думка, 1983. 200 с.
148. Моця О. Етнополітичні процеси слов'ян Східної Європи на етапі державотворення. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. Київ, 2002. Вип. 2. С. 9-13.
149. Моця О.П. Київська Русь і країни Європи: характерні риси слов'янської державності, рівні міжнародних відносин та напрями контактів. *УІЖ*. 2007. №1. С. 4-19.
150. Моця О.П. (ред.). Між Дніпром і Босфором: міжцивілізаційні контакти в зоні Чорного моря в середньовічні часи. Нариси. Київ: ІА НАН України, 2022. 144 с.

151. Моця О.П. «Руська» термінологія в Київському та Галицько-Волинському літописних зводах. *Археологія*. 2009. №1. С. 7-16.
152. Мурзін В. Населення України у передскіфські часи (кіммерійці). *Історія України*. 2000. №2. С. 3-6.
153. Мурзін В. Населення України у передскіфські часи (кіммерійці). *Історія України*. 2000. №2. С. 3-6.
154. Нагірний В. «Начало княжения великого князя Романа»: до питання про час утвердження Романа Мстиславича в Галичі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2011. Вип. 20. С. 511-521.
155. Нагірний В. Станіслав Добрий Тудкович: штрихи до біограми. *ПІКЦСЄ*. 2022. Вип. 10: На пошану доктора історичних наук О.Б. Головка. С. 158-171.
156. Новітні міфи та фальшивки про походження українців: зб. статей. Київ: Темпора, 2008. 136 с.
157. Обушний М.І. Походження, становлення та розвиток українського народу: монографія. Київ: Київський університет, 2010. 566 с.
158. Одрін О. Лелантська війна і грецька колонізація підступів до Чорного моря. *УІЖ*. 2024. №3. С. 59-76.
159. Орлик В. Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу. *УІЖ*. 2020. №6. С. 93-103.
160. Охріменко Г. Історичні процеси за доби бронзи на Західній Волині. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2010. Вип. 13. С. 137-147.
161. Пеленський Й. Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. 319 с.
162. Петраускас О.В., Магомедов Б.В. Пам'ятки черняхівської культури Черкаської та Кіровоградської областей. Київ: ІА НАН України, 2023. 167 с.
163. Петрик А. Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2004. Вип. VIII. С. 46-58.
164. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: Академія, 2001. 148 с.
165. Пізні неандертальці Криму. Заскельна VI (Колосовська). Шари III і IIIa / за ред. В.М. Степанчука, С.В. Васильєва. Київ: Слово, 2018.
166. Плахонін А. Друга волинська криза (1097-1100 роки). *Україна в Центральній Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. 2006. Вип. 6. С. 177-213.
167. Плахонін А. Перша волинська криза (1084-1087 рр.). *Україна в Центральній Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. 2003. Вип. 3. С. 49-68.
168. Плахонін А.Г. Східна Волинь у зовнішній політиці Давньоруської держави (X – перша половина XI ст.). *УІЖ*. 2000. №4. С. 127-143.
169. Повесть временних літ.: Міжрядкове співставлення і парадокси. Гарвард, 2003. 690 с.

170. Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія / відп. ред. О. Мишанич; ред. кол.: О. Прицак (голова), О. Мишанич (заступник), Я. Ісаєвич, І. Шевченко; Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Київ: Обереги, 2003. Т. II. 1306 с.
171. Ричка В. «Веселие Руси...»: Пияцтво як суспільний феномен Давньоруської держави. *УІЖ*. 2020. №2. С. 46-59.
172. Ричка В. З історії міського (само) управління Київської Русі. *УІЖ*. 2021. №2. С. 4-18.
173. Ричка В.М. «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі). Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 180 с.
174. Ричка В.М. «Київ – Другий Єрусалим»: з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. 243 с.
175. Ричка В.М. Війна пам'ятей. Змагання за спадщину Київської Русі. Київ: Парлам. вид-во, 2021. 416 с.
176. Ричка В.М. Княгиня Ольга. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2004. 336 с.
177. Ричка В.М. Лицар Духу: Володимир Великий в історії та пам'яті. Київ: Інститут історії України, 2015. 132 с.
178. Ричка В.М. Святий рівноапостольний князь Володимир Святий в історичній пам'яті. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2012. 208 с.
179. Ричка В.М. Спадщина Володимира Мономаха. *УІЖ*. 2013. №3. С. 98-112.
180. Ричка В.М. Церква Київської Русі: Соціальний та етнокультурний аспект. Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. 206 с.
181. Ричка В. Меморандум Ярослава Осмомисла (Про походження ранніх галицьких звісток Київського літопису XII ст.). *УІЖ*. 2021. №6. С. 4-20.
182. Ричка В. Мода й ритуал: кодекс убрання в Київській Русі. *УІЖ*. 2020. №5. С. 4-21.
183. Ричка В.М. Візантійські походи київських князів в історичній пам'яті східного слов'янства. *УІЖ*. 2012. №4 (505), липень-серпень. С. 4-20.
184. Роменський О. «AEMULA SCEPTRI CONSTANTINOPOLITANI»: до питання про русько-візантійські відносини другої половини XI – першої чверті XII ст. *ПІКЦЄ*. 2015. Вип. 4. С. 30-46.
185. Роменський О. Анна Порфірогеніта: штрихи до портрета візантійської принцеси та руської княгині. *ПІКЦЄ*. 2012. Вип. 3. С. 26-38.
186. Русина О.В. Політико-конфесійні орієнтири православних канцеляристів рубежу XV-XVI ст. *УІЖ*. 2017. №5. С. 4-23.
187. Саюк В. Ірпінська битва 1323 року. *ПІКЦЄ*. 2015. Вип. 4. С. 62-69.
188. Сворака С.Д. Давньоруська сільська громада як осередок Київської Русі. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2010. №3. С. 23-28.
189. Сворака С.Д. Князь в структурі державної влади Київської Русі. *Вісник ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка*. 2010. №1. С. 23-31.
190. Сворака С.Д. Роль давньоруських міст у формуванні народовладдя та його трансформації в Києворуську державу. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2008. №2. С. 5-12.

191. Сворака С.Д. Соціокультурні чинники формування Києворуської і Московської держав. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справи: серія юридична*. 2008. №2. С. 18-27.
192. Сворака С.Д. Становлення й трансформація державно-правового устрою Київської Русі в контексті теорії формації. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2008. №2. С. 16-25.
193. Сворака С.Д., Погрібний І.М. Історико-цивілізаційний та формаційний підхід до вивчення інститутів держави і права Київської Русі. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. №20. С. 3-9.
194. Сворака С., Андрусишин Б. Трансформація поняття «свобода» у політико-правових традиціях середньовічної України. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2010. №10 (Серія № 18). С. 76-83.
195. Симоненко О., Дзюладзе О., Сікоза Д. Атлас пізньоскіфських пам'яток Низового Дніпра. Київ, 2024, 214 с.
196. Скифы и Сарматы / под ред. А.И. Тереножкина. Київ, 1997. 231 с.
197. Скржинська М.В. Дипломати в античних державах Північного Причорномор'я. *УІЖ*. 2017. №2. С. 4-18.
198. Сохацький Я. Відносини між Східно-Франкською Державою та Київською Руссю в X-XI ст. *УІЖ*. 2021. №3. С. 4-15.
199. Степанков В.В., Степанков В.С. Методологічні підвалини національно-патріотичного виховання в освітньому просторі України: еволюція, проблеми та шляхи їх розв'язання (2009-2022). *Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць / [редкол.: С. Копилов (голова, наук. ред.) та ін.]*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка 2022. Вип. 13: На пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. С. 30-55.
200. Степанков В.В. Політична протоеліта: проблема визначення поняття та чи існувала вона до початку Української революції XVII ст.? Постановка проблеми. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів*. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Вип. 23. С. 136-139.
201. Тетерич-Пузьо А. Історія одного союзу: взаємини Конрада Мазовецького з Данилом Галицьким у першій половині XIII ст. *УІЖ*. 2021. №5. С. 61-76.
202. Томенчук Б. Археологія давнього Галича / Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. Серія 2. Вип. 9. 368 с.
203. Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення: колективна монографія / кер. авт. кол. В. Баран. Київ: НДІ українознавства, 2018. 304 с.
204. Федака С.Д. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2000. 340 с.

205. Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича. Київ: Мистецтво, 1997. 222 с.
206. Хромова І. Монетна справа на території Середнього та Нижнього Подніпров'я й Південного Побужжя (друга половина XIV – перша чверть XV ст.) / відп. ред. В. Томозов. Київ: Інститут історії України, 2024. 184 с.
207. Черкас Б. Турецько-угорське протистояння в 20-х рр. XVI ст. як одна з тем литовсько-кримських відносин. *ПІКЦСЄ*. 2017. Вип. 6: На пошану професора Л.А. Коваленка. С. 95-98.
208. Черкас Б., Ващук Д. Конфлікт як механізм творення соціокультурного простору і концептуальний чинник формування географічних, політичних та ментальних ідентифікацій суспільства пізнього середньовіччя: Аналітична записка. Київ: Інститут історії України, 2021. 40 с.
209. Черняхів І. Кіммерійці. Міфи, історія, археологія. *Історія України*. 1997. №23. С. 6-7.
210. Чорний М. Становище монастирів домініканського ордену в Галичині та Поділлі (друга половина XIII – середина XV ст.). *ПІКЦСЄ*. 2012. Вип. 3. С. 56-64.
211. Чорний М. Формування земельної власності домініканських монастирів Галичини у XIII – першій половині XV ст. *ПІКЦСЄ*. 2015. Вип. 4. С. 69-75.
212. Чугаєва І.К. Чернігівське літописання XI-XIII ст.: історіографічний міф чи історичне джерело?: монографія / відп. ред. В.О. Дятлов. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2018. 336 с.
213. Чухліб Т. Козаки та Яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 рр. 2-е вид., допов. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 446 с.
214. Шабульдо Ф.М. Битва біля Синіх Вод 1362: маловідомі та неznані аспекти *УІЖ*. 1996. №2.
215. Шмаглій М.М. Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. Київ, 2001. 129 с.
216. Шумило С. Руська Успенська лавра на Афоні та Антоній Печерський. *УІЖ*. 2018. №5. С. 4-20.
217. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ, 2000. 300 с.
218. Щодра О. Українська державність: генеза і розвиток в Києво-Руській державі. *Росія-Україна: зради, союзи, війни* / редактор М.Р. Литвин; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Львів, 2022. С. 15-33.
219. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ, 2002. 415 с.
220. Яременко В. Тарас Шевченко й литовсько-руська доба з історії України. *УІЖ*. 2018. №1. С. 141-158.
221. Яременко В.І. Княжа доба української історії й Тарас Шевченко: спроба історіософського прочитання. *УІЖ*. 2017. №1. С. 114-134.
222. Яценко Б. «Слово о полку Ігоревім» як історичне джерело. Київ: Просвіта, 2006. 509 с.

ІНТЕРНЕТ-ПОРТАЛИ

1. Ізборник. Українська література XI-XIII ст. URL: <http://litopys.org.ua/-oldukr2/oldukr2.htm>
2. Сайт бібліотеки КПНУ імені Івана Огієнка. URL: <http://library.kpnu.edu.ua/>
3. Сайт Інституту археології НАН України. URL: <https://iananu.org.ua/pro-institut>
4. Сайт Інституту історії України НАН України. URL: <http://history.org.ua/>
5. Сайт Національної бібліотеки імені В. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
6. Електронна бібліотека «Чтиво». URL: <http://shron.chtyvo.org.ua>

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАВЧАЛЬНЕ ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

СТЕПАНКОВ Віталій Валерійович,
кандидат історичних наук, старший викладач кафедри
історії України Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

(З найдавніших часів до середини XVI ст.)

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ А4 СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ЗА ПРЕДМЕТНИМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ)
ПРЕДМЕТНОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ А4.03 СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ІСТОРІЯ
ТА ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА) ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Підписано 26.11.2025. Формат 60x84/16. Гарнітура «Cambria».
Об'єм даних 1,57 Мб. Обл.-вид. арк. 4,5. Зам. № 1214.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Виготовлено в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.